

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Факультет туризму та міжнародних комунікацій

Кафедра туризму

Н.В. Мельник, С.М. Іваниця

ГЕОГРАФІЯ ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

Навчальний посібник

(для здобувачів вищої освіти за спеціальністю 242 «Туризм»)

Частина 1

Ужгород – 2021

Географія туризму України: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти за спеціальності 242 «Туризм». Частина 1 / Укладачі: Н.В. Мельник, С.М. Іваниця. Ужгород : УжНУ. 2021. 104 с.

Рецензенти:

Мельник А.В., кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри загальної, інженерної геології та гідрогеології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Шандор Ф.Ф., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціології і соціальної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

*Схвалено на засіданні кафедри туризму
факультету туризму та міжнародних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол № від)*

*Рекомендовано до друку методичною комісією
факультету туризму та міжнародних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол № від)*

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Опис освітнього компоненту.....	8
Анотований перелік питань до освітнього компоненту.....	9
Структура освітнього компоненту	15
Модуль 1. Географія туризму України.....	17
Лекція 1. Теоретико-методологічні засади дисципліни.....	17
Лекція 2. Теоретико-методологічна міждисциплінарність геотуристички. Система основних методів досліджень.....	25
Лекція 3. В'їзний та внутрішній туристичні потоки. Часова динаміка, структурний та геопросторовий розподіл туристичного потоку.....	27
Лекція 4. Ресурсний потенціал туристичного комплексу України.....	41
Лекція 5. Геотуристичні аспекти організації та функціонування підприємств санаторно-курортного господарства України.....	63
Лекція 6. Геотуристичні аспекти організації та функціонування підприємств тимчасового проживання, харчування й дозвілля.....	78
Лекція 7. Рекреаційне районування України.....	84
Лекція 8. Ресурсно-рекреаційний рейтинг районів.....	88
Список рекомендованої літератури.....	94
Використана література.....	101
Нотатки.....	104

ПЕРЕДМОВА

Даний освітній компонент є одним з вибірових у програмі підготовки фахівців з туризму. Він займає свою нішу в циклі дисциплін фундаментальної підготовки. Актуальність вивчення освітнього компонента продиктована необхідністю і пріоритетністю розвитку внутрішнього і в'їзного туризму в Україні. Тому ознайомлення з туристично-рекреаційним потенціалом України та його складовими, географією розміщення туристично-рекреаційного комплексу в межах держави, напрямленістю туристичних потоків, сучасним і перспективним рівнем розвитку туристично-рекреаційного комплексу є важливою складовою підготовки фахівців і відповідає сучасним запитам і тенденціям розвитку галузі.

Мета освітнього компоненту – формування у здобувачів фахового світогляд й базового рівня знань щодо геопросторових аспектів організації і функціонування національного туристичного комплексу в контексті його ринково-економічної модернізації й глобалізаційного входження в світову індустрію туризму. Дати уяву про теоретичні основи та методологічний арсенал географії туризму, а також про актуальні завдання та перспективні «точки росту» науки в ХХІ столітті.

Завдання освітнього компоненту полягає у:

- вивченні теоретичних основ освітнього компоненту, його понятійно-термінологічного апарату;
- пізнанні закономірностей розміщення, особливості структури, потенційні запаси та сучасний рівень використання різноманітних видів рекреаційних та туристичних ресурсів;
- функціонування і розвитку територіально-рекреаційних систем;
- аналізі умов та чинників формування туристичних ареалів України;
- характеристиці окремих туристичних регіонів України;

- виявленні основних проблем та перспектив розвитку туристичної індустрії;
- вивченні існуючих схем туристично-рекреаційного районування України;
- визначенні величини туристично-рекреаційного потенціалу рекреаційних районів України;
- окресленні перспективних напрямів розвитку туристично-рекреаційного комплексу України;
- підвищити у здобувачів мотивацію вивчати свій рідний край та бажання до саморозвитку та самовдосконалення.

Передумовами вивчення освітнього компоненту **«Географія туризму України»** є опанування таких освітніх компонентів освітньої програми: Рекреаційна географія, Сучасні різновиди туризму, Історія та культура України.

Відповідно до освітньої програми, вивчення освітнього компонента сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти таких компетентностей:

1) інтегральна компетентність – здатність комплексно розв'язувати складні професійні задачі та практичні проблеми у сфері туризму і рекреації як в процесі навчання, так і в процесі роботи, що передбачає застосування теорій і методів системи наук, які формують туризмознавство, і характеризуються комплексністю та невизначеністю умов

2) загальні компетентності:

ЗК01. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК02. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової

активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

ЗК06. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК08. Навички використання інформаційних та комунікаційних технологій.

3) спеціальні (фахові, предметні) компетентності:

СК1. Знання та розуміння предметної області та розуміння специфіки професійної діяльності.

СК2. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

СК3. Здатність аналізувати рекреаційно-туристичний потенціал територій.

СК4. Здатність аналізувати діяльність суб'єктів індустрії туризму на всіх рівнях управління.

СК5. Розуміння сучасних тенденцій і регіональних пріоритетів розвитку туризму в цілому та окремих його форм і видів.

СК6. Розуміння процесів організації туристичних подорожей і комплексного туристичного обслуговування (готельного, ресторанного, транспортного, екскурсійного, рекреаційного).

СК7. Здатність розробляти, просувати, реалізовувати та організовувати споживання туристичного продукту.

СК10. Здатність здійснювати моніторинг, інтерпретувати, аналізувати та систематизувати туристичну інформацію, уміння презентувати туристичний інформаційний матеріал.

СК12. Здатність визначати індивідуальні туристичні потреби, використовувати сучасні технології обслуговування туристів та вести претензійну роботу.

СК18. Здатність до організації нових форм рекреаційної діяльності, орієнтованої на пізнання природи, мінімізацію шкоди довкіллю та підтримку етнокультури.

СК19. Здатність організовувати та здійснювати туристичну діяльність на природоохоронних територіях.

СК21. Розробляти рекомендації для державних органів влади та органів місцевого самоврядування у сфері контролю за туристичною діяльністю.

СК22. Розробляти, обґрунтовувати та впроваджувати стратегію зовнішньоекономічної діяльності підприємств туристичної галузі.

Відповідно до освітньої програми «Туризм», вивчення освітнього компонента повинно забезпечити досягнення здобувачами вищої освіти таких програмних результатів навчання (ПРН):

Програмні результати навчання	Шифр ПРН
Знати, розуміти і вміти використовувати на практиці базові поняття з теорії туризму, організації туристичного процесу та туристичної діяльності суб'єктів ринку туристичних послуг, а також світоглядних та суміжних наук.	ПР02
Пояснювати особливості організації рекреаційно-туристичного простору.	ПР04
Аналізувати рекреаційно-туристичний потенціал території.	ПР05

Очікувані результати навчання, які повинні бути досягнуті здобувачами освіти після опанування освітнього компонента **«Географія туризму України»**:

Очікувані результати навчання з дисципліни	Шифр ПРН
Знати, розуміти і вміти використовувати на практиці базові поняття з теорії освітнього компоненту, організації туристичного процесу та туристичної діяльності суб'єктів ринку туристичних послуг, а також світоглядних та суміжних наук.	ПР02
Вміти пояснювати особливості організації рекреаційно-туристичного простору України. Вміти визначати регіональні особливості держави щодо розвитку окремих видів туризму та рекреації	ПР04
Аналізувати рекреаційно-туристичний потенціал України в цілому та окремих її рекреаційних районів зокрема	ПР05

ОПИС ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТУ

Найменування показників	Розподіл годин за навчальним планом	
	Денна форма навчання	Заочна форма навчання
Кількість кредитів ЄКТС – 4	Рік підготовки:	
Загальна кількість годин – 120	2	2
Кількість модулів – 2	Семестр:	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 44 самостійної роботи здобувача – 46	3	3
	Лекції:	
	34	16
	Практичні (семінарські):	
	26	4
Вид підсумкового контролю: іспит	Лабораторні:	
	-	-
Форма підсумкового контролю: усна	Самостійна робота:	
	60	100

АНОТОВАНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТУ

Модуль 1. Географія туризму України

Тема 1. Теоретико-методологічні засади дисципліни

Географія туризму України як наукова дисципліна й окремий напрямок суспільно-географічного українознавства. Об'єкт, предмет та основні завдання наукової дисципліни. Загальнонаціональний, регіональний та локальний (краєзнавчий) рівні українознавчо-геотуристських досліджень. Історична періодизація і наукова спадщина українознавчо-геотуристських досліджень.

Тема 2. Теоретико-методологічна міждисциплінарність геотуристички. Система основних методів досліджень

Різновекторність національних геотуристських досліджень і системна методологія науки. Індуктивний і дедуктивний підходи в геотуристичці. Основні дослідницькі методи географічної науки. Українознавча міждисциплінарність національної геотуристички.

Сучасні ринкові трансформації туристичного комплексу України. Спектр актуальних проблем локального рівня прикладних геотуристських досліджень. Вироблення конкретно дисциплінарних методів та уніфікованих методик українознавчо-геотуристських досліджень як одне з найактуальніших завдань наукової дисципліни в XXI столітті.

Тема 3. В'їзний та внутрішній туристичні потоки. Часова динаміка, структурний та геопросторовий розподіл туристичного потоку

Туристичний потік як об'єкт дослідження геотуристички. Структура туристичного потоку за видами туризму. В'їзний туризм за роки державної незалежності України – зрушення й тенденції змін. Статистичні тренди й маркетингово-аналітичні прогнози перспектив розвитку в'їзного туризму. Геопросторовий розподіл в'їзного туристичного потоку. Доцільність і стратегічні напрями геопросторової диверсифікації в'їзного туристичного потоку в Україну.

Внутрішньодержавний туристичний потік – ситуація до і після здобуття Україною незалежності. Статистико-геотуристський аналіз

внутрішнього туризму в Україні. Геопросторовий розподіл внутрішнього туристичного потоку. Внутрішньо-туристичні «осі» України та закономірності просторового розподілу українських туристів.

Тема 4. Ресурсний потенціал туристичного комплексу України

Теоретичні передумови оцінки природно-ресурсної бази рекреації. Поняття «ресурсний потенціал національного туристичного комплексу» та змістовна багатовимірність його тлумачення. Основні складові ресурсно-туристичного потенціалу держави. Загальний зонально-регіональний огляд ресурсного потенціалу туристичного комплексу України.

Тема 5. Геотуристичні аспекти організації та функціонування підприємств санаторно-курортного господарства України

Санаторно-курортне господарство України: історія становлення та сучасний стан. Унікальність, багатство й різноманітність курортних ресурсів держави. Категорії підприємств національного санаторно-курортного фонду. Типологічна характеристика особливостей функціонального профілю різних категорій підприємств національного санаторно-курортного фонду.

Географія санаторно-курортного господарства України. Чинники геопросторової організації національного санаторно-курортного господарства. Регіональні особливості та тенденції змін геопросторової організації санаторно-курортного господарства України.

Тема 6. Геотуристичні аспекти організації та функціонування підприємств тимчасового проживання, харчування й дозвілля

Готельне господарство України: історія розвитку та сучасний стан. Регіональні особливості та тенденції змін геопросторової організації готельного господарства України. Глобалізація готельного бізнесу і Україна. Перспективи розвитку субгалузі в XXI столітті.

Ресторанне господарство України: історія розвитку та сучасний стан в нових конкурентних реаліях. Географія та регіональні

особливості ресторанного господарства України. Глобалізація ресторанного бізнесу і Україна. Перспективи розвитку галузі.

Індустрія дозвілля (розваг). Типологія підприємств національної індустрії дозвілля. Урбогеографічні чинники територіальної організації галузі.

Тема 7. Рекреаційне районування України

Теоретичні основи рекреаційного районування. Таксономічні одиниці туристично-рекреаційного районування. Підходи до туристично-рекреаційного районування України. Туристично-рекреаційна характеристика рекреаційних районів України. Південний рекреаційний район. Карпатський рекреаційний район. Полісько-Подільський, Дніпровсько-Донецький, Харківський рекреаційні райони.

Туристично-рекреаційний потенціал кожного з туристично-рекреаційних регіонів України, сучасний рівень його використання.

Тема 8. Ресурсно-рекреаційний рейтинг районів

Методика визначення ресурсно-рекреаційного рейтингу території. Ресурсно-рекреаційна паспортизація регіонів України та перспективи розвитку регіональної рекреації і туризму.

Кластеризація в туристичній діяльності. Роль кластеризації в розвитку туристичного бізнесу. Характеристика туристичних кластерів України. Чинники уповільнення розвитку туризму в Україні та шляхи їх подолання. Перспективи розвитку туризму в Україні.

Модуль 2. Краєзнавчо-туристична характеристика регіонів України

Тема 9. Карпатський економічний район: краєзнавчо-туристична характеристика. Регіональні пріоритети та перспективи розвитку туристичного бізнесу

Склад району. Туристично-рекреаційний потенціал. Передумови та чинники розвитку геотуристської унікальності

Карпатського району. Туристичні центри рекреаційних районів. Центри історико-культурного туризму, замки, історико-архітектурні й сакральні комплекси. Бальнеологічні курорти. Сільський зелений туризм та екотуризм. Центри сакрального туризму. Водний туризм. Центри гірськолижного туризму. Гастрономічний туризм.

Індустрія гостинності (найпрестижніші туристичні готелі, модерна індустрія дозвілля, класичні заклади дозвілля, культурно-історичне «обличчя» міста).

Сучасний стан та особливості розвитку рекреаційного господарства. Лімітуючі чинники розвитку рекреаційного господарства району.

Тема 10. Південний (Причорноморський) економічний район: краєзнавчо-туристична характеристика. Регіональні пріоритети та перспективи розвитку туристичного бізнесу

Склад району. Туристично-рекреаційний потенціал. Передумови та чинники розвитку рекреації та туризму в районах. Туристичні центри рекреаційних районів. Бальнеологічні і морські курорти. Центри історико-культурного туризму. Екотуризм. Готельна мережа, ресторани, класичні заклади туристичного дозвілля, історико-культурне «обличчя» міста, санаторії, пансіонати.

Сучасний стан та особливості розвитку рекреаційного господарства. Лімітуючі чинники розвитку рекреаційного господарства району.

Тема 11. Подільський економічний район: краєзнавчо-туристична характеристика. Регіональні пріоритети та перспективи розвитку туристичного бізнесу

Склад району. Туристично-рекреаційний потенціал. Передумови та чинники розвитку рекреації та туризму в районах. Туристичні центри рекреаційних районів. Центри історико-культурного туризму, замки, історико-архітектурні й сакральні комплекси. Бальнеологічні курорти. Екотуризм. Центри сакрального туризму. Готельно-ресторанні комплекси.

Сучасний стан та особливості розвитку рекреаційного господарства. Лімітуючі чинники розвитку рекреаційного господарства району.

Тема 12. Північно-Західний та Столичний економічні райони: краєзнавчо-туристична характеристика. Регіональні пріоритети та перспективи розвитку туристичного бізнесу

Склад району. Туристично-рекреаційний потенціал. Передумови та чинники розвитку рекреації та туризму в районах. Туристичні центри рекреаційних районів. Центри історико-культурного туризму, замки, історико-архітектурні й сакральні комплекси. Бальнеологічні курорти. Екотуризм. Центри сакрального туризму. Готельно-ресторанні комплекси.

Сучасний стан та особливості розвитку рекреаційного господарства. Лімітуючі чинники розвитку рекреаційного господарства районів.

Тема 13. Північно-Східний економічний район: краєзнавчо-туристична характеристика. Регіональні пріоритети та перспективи розвитку туристичного бізнесу

Склад району. Туристично-рекреаційний потенціал. Передумови та чинники розвитку рекреації та туризму в районах. Туристичні центри рекреаційних районів. Центри історико-культурного туризму, замки, історико-архітектурні й сакральні комплекси. Бальнеологічні курорти. Екотуризм. Центри сакрального туризму. Готельно-ресторанні комплекси.

Сучасний стан та особливості розвитку рекреаційного господарства. Лімітуючі чинники розвитку рекреаційного господарства району.

Тема 14. Придніпровський та Донецький економічні райони: краєзнавчо-туристична характеристика. Регіональні пріоритети та перспективи розвитку туристичного бізнесу

Склад району. Туристично-рекреаційний потенціал. Передумови та чинники розвитку рекреації та туризму в районах. Туристичні центри рекреаційних районів. Центри історико-культурного туризму, замки, історико-архітектурні й сакральні комплекси. Бальнеологічні курорти. Екотуризм. Центри сакрального туризму. Готельно-ресторанні комплекси.

Сучасний стан та особливості розвитку рекреаційного господарства. Лімітуючі чинники розвитку рекреаційного господарства районів.

Тема 15. Центральний економічний район: краєзнавчо-туристична характеристика. Регіональні пріоритети та перспективи розвитку туристичного бізнесу

Склад району. Туристично-рекреаційний потенціал. Передумови та чинники розвитку рекреації та туризму в районах. Туристичні центри рекреаційних районів. Центри історико-культурного туризму, історична спадщина. Центри сакрального туризму. Екотуризм. Готельно-ресторанні комплекси.

Сучасний стан та особливості розвитку рекреаційного господарства. Лімітуючі чинники розвитку рекреаційного господарства району.

СТРУКТУРА ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТУ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин							
	денна форма				заочна форма			
	у тому числі				у тому числі			
	всього	лекції	практичні (семінарські)	самостійна робота	всього	лекції	практичні (семінарські)	самостійна робота
Модуль 1. Теоретико-методологічні основи географії туризму України								
Тема 1. Теоретико-методологічні засади дисципліни	5	2		3	8	2		6
Тема 2. Теоретико-методологічна міждисциплінарність геотуризми. Система основних методів досліджень	5	2		3	6			6
Тема 3. В'їзний та внутрішній туристичні потоки. Часова динаміка, структурний та геопросторовий розподіл туристичного потоку	8	2	2	4	8	2		6
Тема 4. Ресурсний потенціал туристичного комплексу України	6	2		4	8			8
Тема 5. Геотуристичні аспекти організації та функціонування підприємств санаторно-курортного господарства України	10	2	4	4	12	2	2	8
Тема 6. Геотуристичні аспекти організації та функціонування підприємств тимчасового проживання, харчування й дозвілля	6	2	2	2	4			4
Тема 7. Рекреаційне районування України	8	2	2	4	6	2		4
Тема 8. Ресурсно-рекреаційний рейтинг районів	6	2		4	6			6
Модульна контрольна робота №1	2		2					
Разом за модуль 1	56	16	12	28	58	8	2	48
Модуль 2. Краєзнавчо-туристична характеристика регіонів України								
Тема 9. Карпатський економічний район: краєзнавчо-туристична характеристика. Регіональні пріоритети та перспективи розвитку туристичного бізнесу	10	4	2	4	8	2		6
Тема 10. Південний (Причорноморський) економічний район: краєзнавчо-туристична характеристика. Регіональні	8	2	2	4	10	2	2	6

пріоритети та перспективи розвитку туристичного бізнесу								
Тема 11. Подільський економічний район: краєзнавчо-туристична характеристика. Регіональні пріоритети та перспективи розвитку туристичного бізнесу	8	2	2	4	8			8
Тема 12. Північно-Західний та Столичний економічні райони: краєзнавчо-туристична характеристика. Регіональні пріоритети та перспективи розвитку туристичного бізнесу	8	2	2	4	8	2		6
Тема 13. Північно-Східний економічний район: краєзнавчо-туристична характеристика. Регіональні пріоритети та перспективи розвитку туристичного бізнесу	8	2	2	4	8	2		6
Тема 14. Придніпровський і Донецький економічні райони: краєзнавчо-туристична характеристика. Регіональні пріоритети та перспективи розвитку туристичного бізнесу	14	4	2	8	14			14
Тема 15. Центральний економічний район: краєзнавчо-туристична характеристика. Регіональні пріоритети та перспективи розвитку туристичного бізнесу	6	2		4	6			6
Модульна контрольна робота №2	2		2					
Разом за модуль 2	64	18	14	32	62	8	2	52
Разом за семестр	120	34	26	60	120	16	4	100

Модуль 1. Географія туризму України

ЛЕКЦІЯ 1

Тема 1. Теоретико-методологічні засади дисципліни

1. Географія туризму України як наукова дисципліна й окремий напрямок суспільно-географічного українознавства.
2. Об'єкт, предмет та основні завдання наукової дисципліни.
3. Історична періодизація і наукова спадщина українознавчо-геотуристичних досліджень.

Туризм як масове суспільне явище на рубежі ХХ-ХХІ ст. можна трактувати різними історичними вимірами, які коротко можна звести до таких:

- ✓ Історична періодизація. Простежується чітке співпадаіння із основними історичними етапами (первіснообщинний, рабовласницький, середньовічний, новий, новітній).
- ✓ Етапи розвитку людства. Взаємозв'язок із стадіями розвитку людства, за Е. Тоффлером (аграрна (до-індустріальна), індустріальна, інформаційна).
- ✓ Основні етапи розвитку науки. Виділення основних етапів розвитку науки (класичний, новий, новітній) із уточненнями періодів конкретно наукових знань.
- ✓ Технологічні революції, які відбувались у промисловості, транспорті, будівництві, готельній та ресторанній справі і т. д.

Розвиток власне туристичної індустрії, де виділяють такі етапи (передісторія туризму; елітарний туризм і зародження масового туризму; початок становлення масового туризму, масовий туризм).

Становлення і розвиток наукової дисципліни «Географія туризму» вимагає виділення етапів, які властиві цій галузі.

Отже, в історії туризму залежно від зміни таких чинників, як мотивації подорожей; способу подорожей і розвитку транспортних засобів; кількості подорожуючих і охоплення туризмом різних верств населення виділяють чотири етапи:

I – з найдавніших часів до 1841 року – це початковий етап розвитку туризму.

II – з 1841 р. до 1914 р. – етап становлення туризму як галузі.

III – з 1914 р. до 1945 р. – етап формування індустрії туризму.

IV – з 1945 р. і до сьогодення – монополізація туристичної індустрії, етап масового туризму.

Якщо, застосувати цю класифікацію для території України, то необхідно з'ясувати специфічні особливості кожного етапу. У кожному з них проглядається відхилення від загальносвітових тенденцій у бік запізнення, що пов'язано із політичними реаліями конкретного історичного періоду. А звідси, значно розширені рамки першого періоду, аж до 60-х років XX ст., і відносно менші – другого.

Щодо формування наукової дисципліни «Географія туризму», то тут теж помітні вагомі часові відмінності. Термін «Географія туризму» з'явився в США в 20-ті роки XX ст. Трохи пізніше, через 10-15 років наукові статті з'явилися у Франції, Англії, Японії. Закінчення Другої світової війни та відновлення економіки спонукало вчених різних країн проводити дослідження за географічними аспектами туристичної діяльності.

Основи географії туризму в Україні (яка була складовою частиною СРСР) почали формуватися у середині 60-х років XX ст. У цей час відбувалися значні зміни в соціально-економічному житті: швидке зростання потреб населення в рекреаційній діяльності сприяло усвідомленню того, що задоволення цих потреб стане важливим чинником розвитку суспільства. Тому індустрія відпочинку швидко розвивалась.

За кордоном науковий напрямок географії туризму в 60-х роках XX ст. базувався на теоретичних і методологічних засадах економічної географії і вивчення проблеми впливу на господарську структуру, зайнятості населення, транспортних потоків. У 70-х роках XX ст. рекреаційно-туристична проблематика досліджувалась уже в рамках суспільної географії. Німецькі вчені Руппер і Майєр визначили її як географію вільного часу.

У колишньому СРСР проводились дослідження у галузі культурної кліматології, оцінки природних умов відпочинку, поляризації урбанізованих і рекреаційних ландшафтів, проблемам рекреаційних ландшафтів, рекреаційного районування. Значному піднесені цього напрямку географічних знань сприяли також проведені Всесоюзні наради з проблем відпочинку і туризму у 1969, 1972, 1976 роках. Випущено колективні монографії. Розроблялася і сформувалася концепція про рекреаційно-географічний простір як основи подальшого розвитку теорії в рекреаційній географії та визначено головний об'єкт дослідження.

Відмінна риса радянської географії, полягає в тому, що вона до кінця 80-років XX ст. була суспільно-географічною дисципліною, яка вивчала територіально-рекреаційні системи (ТРС). Весь розвиток

української географії туризму цього часу знаходився у фарватері російської. З початку 90-х років XX ст. в Україні розпочався якісно новий період розвитку цього наукового напрямку.

Так, у кінці XX ст. в Україні лише у Київському, Сімферопольському (Таврійському) університетах проводилась підготовка спеціалістів для туристичної діяльності. На сьогодні таких закладів понад 80 різних рівнів акредитації (на жаль, більшість із них є не географічними), тобто втрачається певна перевага і виникає нагальна необхідність переосмислення пройденого етапу, так і накреслення шляхів подальшого розвитку.

На жаль, на сьогодні в Україні немає жодного навчального підручника з цього курсу, окрім, якщо можливо так назвати, спільного українсько-російського, а в той час радянського: (Мироненко Н. С., Твердохлебов И. Т. Рекреационная география. – М.: МГУ, 1981. – 208 с.) та вітчизняного цього періоду (Крачило Н. П. География туризма. – К.: Вища шк., 1987. – 208 с. і Крачило Н. П. Основы туризмовеждения. – К.: Вища шк., 1980. – 120 с.).

Відомі також російські та польські видання із цього напрямку: 1. Котляров Е. А. География туризма и отдыха. – М.: Мысль, 1978. – 238 с.; 2. Николаенко Д. В. Рекреационная география. Учеб. пособ. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 288 с.; 3. Царфис П. Г. Рекреационная география СССР: курортологические аспекты. – М.: Мысль, 1979. – 311с. 5. Kowalczyk Andrzej Geografia turizmu. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001. – 287 p.

Відома низка навчальних посібників, які є незначними за обсягом, що видаються університетами. Такі публікації підготовлені вченими Таврійського, Львівського, Київського, Чернівецького національних університетів та Тернопільським педуніверситетом.

Окремо можна виділити навчально-методичні посібники, які містять поруч із основними науковими проблемами велику кількість регіонального фактологічного матеріалу.

Звичайно, що ця наукова дисципліна потребує негайної докорінної перебудови, не лише декомунізації, але і розробки наукового навантаження, що враховує досягнення сучасних наукових видань.

Значні зміни у розвитку географія туризму в Україні спостерігаються із середини 90-х років XX ст. та початку XX ст. Ця пов'язано, в першу чергу, із захистом докторських дисертацій Крачила М.П., Бейдика О.О., Любіцевої О.О., та низки

кандидатських дисертацій, а також виходом фундаментальних монографічних видань, та регіональних монографічних видань.

У монографії Бейдика О. О. систематизовано методологічні основи та вдосконалено методику дослідження рекреаційно-туристичних ресурсів, розширено уявлення про їх структуру; поглиблено понятійно-термінологічний апарат рекреаційної географії та географії туризму. Проведено ресурсно-рекреаційну оцінку та паспортизацію адміністративно-територіальних суб'єктів України, обґрунтовано її рейтингове рекреаційне районування.

Монографія Любіцевої О. О., розглядає теорії, методологію і методику дослідження геопросторових аспектів розвитку ринку туристичних послуг, механізм та закономірності його функціонування і територіальної організації на різних ієрархічних рівнях. Основна увага приділена структурно-типологічними ознаками туристичного ринку, принципам його сегментації, умовам та чинникам формування і територіальної організації індустрії туризму як основи розвитку та територіальної організації національного ринку туристичних послуг України висвітлюються на тлі світогосподарських процесів на етапі глобалізації.

Отже, можна стверджувати, що ці монографії поклали початок нових досліджень в Україні у галузі туризму, у них переосмислено напрацювання передніх епох, по-новому розглянуто основні вузлові питання цієї проблематики, внесли вагомий внесок у формування міждисциплінарного напрямку – туризмології.

Щодо застосування в періодизації парадигм, то зважаючи на невеликий час існування цього наукового напрямку, то їх можна виділити як мінімум чотири: ресурсну (вивчення і оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів), геосистемну (об'єктом дослідження є територіально-рекреаційні системи), геопросторову (вивчення територіальної організації туристичної індустрії), інформаційну (геопросторова організація туристичної індустрії її поведінка і роль у інформаційному суспільстві).

Географія туризму розвивалась, трансформуючи предмет дослідження відповідно до вимог розвитку туризму.

На першому етапі науковий пошук був спрямований на вивчення та оцінювання природно-рекреаційних і культурно-історичних ресурсів, які б могли становити цікавість для туристів і стимулювати розвиток подорожей до певних територій.

Пізніше, на етапі масового розвитку туризму, географія туризму почала вивчати умови території щодо розвитку туристичної

інфраструктури і можливостей забезпечення подорожуючих необхідними послугами.

Третій етап можна пов'язати з комплексним вивченням території і системною організацією туризму. Саме на цьому етапі з'явилась концепція територіальних рекреаційних систем і сформувалась рекреаційна географія, яка включила до свого складу (з легкої руки засновника напряму проф. В.С. Преображенського) географію туризму. Але вже у ті 1970-ті роки дослідженню туризму приділялась основна увага. Ці дослідження займали у відомих монографіях, наукових збірниках і підручниках вагоміше місце, ніж інші складові рекреаційної географії. Саме тому М.П. Крачило визначав дану галузь географічних знань як географію туризму. Вже тоді, розуміючи обмеженість концепції територіальних рекреаційних систем, В.С. Преображенський запропонував концепцію рекреаційного (туристичного) простору як більш гнучку і палідну для туристсько-географічних досліджень.

Сучасна географія туризму, розвиваючи концепцію туристичного простору, спирається також на концепцію туристичної урбанізації, витoki якої знаходимо в ідеях В. Кристаллера. Це дозволяє визначити сутність сучасної географії туризму як наукової дисципліни про закономірності геопросторової організації рекреаційно-туристичної діяльності.

Таким чином, перехід туризму від екстенсивного до інтенсивного типу розвитку стимулював пошук просторових концепцій, які б не тільки пояснювали реальний стан, виявляли типи і просторові форми функціонування туристичної діяльності, але й давали можливість прогнозувати їх розвиток, оцінювати територію щодо придатності для рекреаційно-туристичного використання відповідно до мінливих потреб населення.

Так географія туризму від дослідження ресурсів і рекреаційного потенціалу, через дослідження туристичної інфраструктури і індустрії туризму, перейшла до дослідження умов і можливостей території щодо сталого розвитку туризму. Трансформація предметної сутності географо-туристичних досліджень відображена у сучасній назві наукового напряму: географія рекреації і туризму (за якою зараз готують магістрів-географів, що спеціалізуються з даної проблематики).

Туризм у сучасному світі виконує найрізноманітніші функції (як соціо-гуманітарні, так і еколого-економічні). Він перетворився на невід'ємну складову життя населення економічно розвинених країн і

водночас потужний сектор світової економіки - індустрію туризму. Внесок туризму у світову економіку величезний: 9% світового ВВП, 6% світового експорту і 30% експорту послуг, кожне 11 робоче місце. Безумовно, що розвиток такого потужного явища потребує наукового супроводу. Сьогодні багато наук (понад десяток) мають туризм за об'єкт свого дослідження. Мова йде про оформлення окремого наукового напрямку – туризмології як соціо-економічної і соціо-гуманітарної дисципліни з теорії і методології туризму. Цій проблематиці присвячуються численні публікації й авторитетні міжнародні форуми. На одному з них французькі теоретики туризму С. Перро і Ж.-М. Оернер підкреслили, що «найбільш підготовленими до розуміння сутності туризмології є представники географічної науки», тобто географії туризму.

Синтетичний характер туристичної діяльності (від рекреаційної самоорганізації населення до діяльності організаторів туризму-суб'єктів туристичного ринку) обумовив міждисциплінарну методологію географо-туристичних досліджень. Зокрема, це передбачає поєднання польових досліджень, обробку статистичних даних з сучасними інформаційними, в тому числі геоінформаційними технологіями. І сьогодні географія туризму серед наукових напрямків, які мають туризм за об'єкт свого дослідження, відіграє провідну роль.

Роль і авторитет географії в життєдіяльності українського суспільства залежать від наявного попиту на результати географічних досліджень та їхньої якості, участі дипломованих фахівців-географів у роботі центральних і місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування, наукових і проектних установ, господарюючих суб'єктів, закладів освіти.

Значною є роль українських географів у створенні наукової картини туризму і рекреації. Зокрема, за роки незалежності України близько 70 дисертаційних робіт або 15,2% всіх дисертаційних досліджень з туризму і рекреації було підготовлено саме представниками географічних наук. Провідні позиції у створенні наукових уявлень про сучасну географію туризму належать фахівцям у галузі економічної та соціальної географії, а також конструктивної географії і раціонального використання природних ресурсів.

Ефективний розвиток сектору подорожей і туризму неможливий без науково обґрунтованих рекомендацій щодо змісту концепцій, програм, планів і проектів туристсько-рекреаційної діяльності на

загальнонаціональному і регіональному рівнях, оцінювання та інтенсивності використання природних, культурно-історичних і соціально-економічних умов і ресурсів, визначення обсягів і географії туристичних потоків, аналізу регіональних і локальних ринків туристичних послуг, підготовки професійних кадрів для суб'єктів туристичної діяльності тощо.

Географії туризму властива потужна виховна і культурно-просвітницька роль. Туристсько-краєзнавча робота в школі, розвиток внутрішнього туризму - важливий засіб патріотичного виховання громадян України. Популярність і масовість професійної туристичної освіти стимулює необхідність опанування географічних знань учнівською молоддю і складання ЗНО з географії десятками тисяч випускників загальноосвітніх навчальних закладів. У Дніпропетровську, Києві, Львові, Кривому Розі накопичено цікавий досвід підготовки географів-екскурсоводів. Мільйони людей самостійно планують і здійснюють туристичні подорожі Україною і багатьма країнами світу, шукають туристичну інформацію в електронному форматі або за допомогою спеціалізованих друкованих видань (журналів, путівників, довідників, атласів і карт). Попит на достовірну та актуальну туристичну інформацію необхідно розглядати як соціальний запит для професійних географів.

Важливою подією державної ваги стали слухання у Верховній Раді України на тему «Розвиток туристичної індустрії як інструмент економічного розвитку та інвестиційної привабливості України» 6 квітня 2016 р. Учасники парламентських слухань визнали безумовну пріоритетність індустрії туризму, необхідність наукового обґрунтування і послідовної реалізації туристичної політики держави. Підкреслювалась доцільність прийняття законодавчих актів про охорону і раціональне використання рекреаційно-туристичних ресурсів і раціональне природокористування на територіях рекреаційного призначення, схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів, затвердження Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період 2017-2022 років. Наголошувалось на необхідності створення окремого центрального органу виконавчої влади у сфері туризму та курортів. Учасники слухань зазначали, що потрібно сучасне розуміння туризму як складного суспільного феномену в усьому спектрі виконуваних ним функцій: від виховної, просвітницької, оздоровчої - до ідеологічної, формування позитивного іміджу держави. Такому підходу відповідає думка про своєчасність інституціонального оформлення

теорії і методології туризму у нову галузь наукового знання: туризмологію або туризмознавство (за спеціальністю «туризмознавство» зараз ведеться підготовка магістрів). У вирішенні означених актуальних питань географія рекреації і туризму займає провідні позиції і у розвитку наукових засад, і в освітньому процесі.

Звичайно, треба відзначити, що спостерігається помітна активізація туристичних досліджень, розвивається географія туризму як наука і навчальна дисципліна (точніше, комплекс географічних дисциплін туризмологічного спрямування). Про це свідчить проведення конференцій, семінарів туристичного спрямування, публікації численних статей у фахових виданнях; публікації монографій, навчальних посібників з туризму, взагалі і географії туризму, зокрема (для прикладу, Бейдик О.О. «Рекреаційно-туристичні ресурси України. методологія та методика аналізу, термінологія, районування» (2001), Мальська М., Худо В. «Менеджмент туризму. Вступ до спеціальності» (2002); створення спеціалізованих кафедр (туризму, географії туризму та менеджменту), які готують спеціалістів у галузях туризму (Київський, Львівський, Чернівецький університети), інтегрування туризму в туристичну індустрію.

Перспективним завданням розвитку географії туризму є такі:

- удосконалення та розробка нових теоретичних засад географії туризму;
- створення нової класифікації галузей туризму, його структури, згідно з глобалізаційними і інформатизаційними проблемами;
- формування об'єкту та предмету дослідження;
- з'ясування історичної періодизації, в основу якої повинні лягти видові парадигми;
- удосконалення термінів і понять;
- формування нової концепції відпочинку відповідно до української ментальності, в якій необхідно передбачити як світові реалії розвитку, так і державні.

Рекомендована література: 5, 7, 10-12, 14, 17, 19, 21, 28, 37, 39, 45

ЛЕКЦІЯ 2

Тема 2. Теоретико-методологічна міждисциплінарність геотуризму. Система основних методів досліджень

1. Різновекторність національних геотуристських досліджень і системна методологія науки.
2. Основні дослідницькі методи географічної науки.
3. Українознавча міждисциплінарність національної геотуризму.
4. Сучасні ринкові трансформації туристичного комплексу України.

Теоретико-методологічне осмислення туризму, формування сучасної «туристської свідомості», яка має бути притаманна всім суб'єктам туристського процесу, – нагальна потреба часу, тому що цей феномен, який у XX-XXI ст. став глобальним, є одним із могутніх чинників, які істотно діють на сучасну цивілізацію. Якими будуть наслідки цього впливу – позитивними чи руйнівними, – покликані аргументовано відповісти соціальні філософи, економісти, правознавці, географи, історики, країнознавці, політологи, культурологи, екологи, які безпосередньо або дотично пов'язані з туризмом.

Наукові дослідження туризму (В. Квартальнов, І. Зорін, О. Сесьолкін, (Росія), С. Стечів (Сербія), Ірена Інджейчик, Я. Фечко (Польща), Р. Макінтош (США), М. Кабушкін (Білорусь), В. Пазенок, В. Федорченко, О. Любіцева, І. Мінич, Л. Лук'янова (Україна) та ін.) сформували методологічну базу теорії туризму. Становлення і розвиток геотуризму відбуваються в контексті загальної еволюції сучасної науки, насамперед її соціогуманітарного і економічного розділів.

Методика дослідження національного геотуристичного ринку має відтворювати всю складність та багатоаспектність його функціонування як у сфері міжнародного, так і внутрішнього туризму. Економічний аспект дослідження стану та проблем розвитку туристичного ринку дає змогу визначити економічний потенціал регіону, що досліджується, здійснити розподіл національного доходу на душу населення, встановити ступінь розвитку окремих галузей економіки. Крім того, досліджується політика держави у напрямку розвитку туризму: стимулюється чи обмежується туризм, чи виділяються кошти на будівництво

матеріально-технічної бази туризму, чи проводиться відповідна регіональна політика з боку держави. Вирішення цих питань є надзвичайно актуальним для укріплення позицій України на міжнародному туристичному ринку та розвитку власної міцної інфраструктури внутрішнього туристичного ринку.

Тісний зв'язок туризму з численними секторами господарської та соціальної сфери суспільства потребує широкого застосування прикладних досягнень різних галузей наук. Актуальним науковим завданням, зокрема, є узгодження розуміння та інтерпретації видів туризму, розвиток концепції туристичного обслуговування, реалізації на практиці сучасних моделей туристичних центрів і територій. Для розв'язання цих завдань необхідно об'єднати зусилля різних освітніх, науково-дослідних установ, вчених-туризмологів у національному та світовому масштабі.

Українознавча міждисциплінарність національної геотуризтики проявляється в залученні в дослідницький арсенал географії туризму теоретико-методичних напрацювань політології, макроекономіки, менеджменту, маркетингу, соціології, культурології, етнології, психології, медицини.

Туризмологія послуговується всіма групами методів (підходів), але особливе значення мають методи системно-структурованого підходу, моделювання, формалізації, аналогії, порівняння (компаративістський), ідеалізації. Залежно від спрямованості методологічного аналізу сектору туризму (економіка, готельне господарство, ресторанна справа, система професійної освіти, правове забезпечення туризму тощо) використовують відповідні методи.

На сучасному етапі теорія туризму дедалі активніше залучає до свого методичного інструментарію досягнення математики, математичної статистики, інформатики. Для дослідження туристичних потоків, динаміки і структури споживання туристичних послуг використовують методологію сучасного менеджменту та маркетингу, економетричні методи, методи математичного аналізу, теорію масового обслуговування, методи емпіричної соціології. Зв'язок туризму з численними секторами господарської та соціальної сфери суспільства зумовлює широке застосування прикладних засобів дослідження різних галузей наук.

На початку XXI ст. перед туристичною наукою постають нові вимоги у дослідженні власних теоретичних і соціальних проблем. Істотний вплив на теорію і практику туризму справляє сучасна

концепція інформатизації та комп'ютеризації, анімації, валеології тощо. Якісно нові сюжети і туризмологічні напрацювання пропонує практика «альтернативного» та екстремального туризму, поява його нових, іноді екзотичних форм.

Глобальне розуміння необхідності у гармонійному поєднанні виникаючих на ринку короткотермінових викликів та довготермінових принципів стійкого розвитку, має стати невід'ємним складником глобальної та національної туристської політики і стратегій.

Туризм реагує на всі зміни в структурі суспільних та індивідуальних людських потреб, на виклики, пропозиції та загрози, притаманні цивілізації ХХІ ст. Урахування не тільки сучасних проблем теорії і практики туризму, а і його найближчих і віддалених перспектив, майбутніх можливостей – актуальне геотуристичне завдання.

Рекомендована література: 5, 7, 10-12, 14, 17, 19, 21, 28, 37, 39, 45

ЛЕКЦІЯ 3

Тема 3. В'їзний та внутрішній туристичні потоки. Часова динаміка, структурний та геопросторовий розподіл туристичного потоку

1. Туристичний потік як об'єкт дослідження геотуристички.
2. Структура туристичного потоку за видами туризму.
3. В'їзний туризм за роки державної незалежності України.
Статистичні тренди розвитку в'їзного туризму.
4. Геопросторовий розподіл в'їзного туристичного потоку.
5. Внутрішньодержавний туристичний потік: статистико-геотуристський та геопросторовий аналіз внутрішнього туризму в Україні.
6. Внутрішньо-туристичні «осі» України та закономірності просторового розподілу українських туристів.

В'їзний туризм. Одним із пріоритетних видів туризму залишається в'їзний туризм, як вагомий чинник для поповнення державної казни та створення додаткових робочих місць. В'їзний міжнародний туризм – це подорожі, що здійснюються громадянами іноземних країн, пов'язані із перетином держаних кордонів з метою некомерційної діяльності на період від 1 доби до 1 року.

Розвиток в'їзного туризму є не лише джерелом грошових надходжень в економічну систему країни, але й допомагає активізації відносин між країнами туристичного процесу. Прибутковою галузь туризму можна вважати тоді, коли потоки в'їзного туризму втричі перевищують обсяги виїзного.

В'їзний туризм тісно пов'язаний із прямими іноземними інвестиціями в економіку країни. Окрім цього завдяки в'їзному туризму та достатньому фінансуванню цієї галузі стрімко розвивається інфраструктура, наприклад, транспортна, що в майбутньому дозволить економічно зрости не лише туристичній галузі. Частка в'їзного туризму у світовому валовому національному продукті становить майже 10%, а також 15% світових інвестицій та 11% усіх податкових зборів.

За прогнозами ЮНВТО, основними факторами розвитку в'їзного туризму є:

- науково – технічний прогрес;
- підвищення якості життя населення;
- збільшення тривалості вільного часу;
- стан оточуючого середовища;

Зовнішні та внутрішні фактори, взаємодіючи між собою, формують кон'юктуру ринку та створюють середовище для здійснення бізнес - діяльності, впливають на попит.

На сьогодні в'їзний туризм є одним із найперспективніших напрямів державної політики в туристичній галузі. У багатьох країнах світу в'їзний туризм активно працює на бюджет та імідж держави, є однією з найважливіших категорій експорту. Україна має всі необхідні властивості для розвитку туристичної індустрії: природно-кліматичні умови, історичні, культурні та матеріальні ресурси.

Перспективні риси в'їзного туризму представлені на рисунку 1.

В Україні туризм формує приблизно 1% ВВП, тоді коли в економічно розвинених країнах цей показник становить 6-8%. Туристичний потенціал України на сьогодні розкрито не повною мірою, про що свідчить 1,5-2,5% частка туристичної галузі у структурі ВВП. Наша держава використовує лише одну третину туристичного потенціалу. Дані Світового економічного форуму у сфері подорожей і туризму свідчать, що Україна серед 124 країн світу посідає лише 78-е місце. Тому ця сфера потребує активних пошуків та діяльності.



Рис. 1. Перспективні риси в'їзного туризму

Дані Світової туристичної організації ЮНВТО свідчать, що частка України в туристичних потоках Європи становить близько 0,9% у загальноєвропейських надходженнях від туристичної галузі. LonelyPlanet врахував Україну до десятки країн, які можна відвідати з найменшими витратами.

Незважаючи на низку негативних показників, туристична галузь в Україні до 2012 року розвивалась стрімко та динамічно. Проте через низку чинників у 2012 році скоротився потік внутрішніх туристів, а 2014 року - потоки іноземних та виїзних туристів.

За даними ЮНВТО протягом 2015 року Україну відвідали 12,4 млн в'їзних іноземних туристів, що на 2,2% менше порівняно з 2014 роком. Починаючи з 2017 року Україна показала найшвидший ріст за індексом конкурентоспроможності у галузі туризму та подорожей (Travel&Tourism Competitiveness Index (TTCI)) у Євразійському субрегіоні. Україна піднялась на десять сходинок та посідає 78 місце у світі. Такий результат став можливим завдяки економічній стабілізації, покращенню бізнес-середовища (із 124 до 103 місця), підвищенню рівня безпеки (із 127 до 107 сходинки), відкритості до світу (із 78 до 55) та поліпшенню загальної інфраструктури (із 79 до 73 місця).

У 2019 році понад 14 мільйонів іноземців відвідали Україну, а середній чек їх перебування в Україні склав 526 доларів США.

Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну у 2020 році (3382097 осіб), знизилась у чотири рази, як порівняти з 2019 роком. Про це повідомляє пресслужба Державного агентства розвитку туризму України (ДАРТ). За даними ДАРТ, найбільше іноземних відвідувачів прибули з Молдови – понад 930 тисяч осіб, цей показник учетверо менше, ніж було рік перед тим; Білорусі – близько 464 тисяч, що вп'ятеро менше, ніж у 2019 році; Росії – більш ніж 390 тисяч, їхня кількість впала у 5,4 рази; Румунії – 229 тисяч, що втричі менше ніж роком раніше; Туреччини – 149 тисяч, кількість відвідувачів зменшилася вдвічі (рис. 2).

Туристичні потоки в'їзного туризму України класифікують за цілями, з якими туристи відвідують країну, і також за географічною структурою. Тут важливо зазначити, що структура в'їзного туризму в Україну недостатньо ефективна. Найбільш вагомий внесок в структурі в'їзного туристичного потоку за 2019 рік займають візити з приватною ціллю, які не забезпечують достатніх валютних надходжень в країну. Це перш за все поїздки, пов'язані з відвідуванням родичів та знайомих. На другому місці поїздки культурного та спортивного обміну та з релігійними цілями, тобто це поїздки організовані самостійно без участі суб'єктів туристичного ринку.

Після успішного проведення чемпіонату Європи з футболу в 2012 році Україні вдалося сформувати позитивний імідж привабливого туристичного напрямку. За підсумками 2012-2013 рр. Україна вперше потрапила в міжнародні туристичні рейтинги – GlobeSpots, TripAdvisor, TheNationaleGeographicTraveler, TheLonelyPlanet та інші. Тому для подальшого розвитку туризму в країні повинна

спостерігатися позитивна динаміка росту, підвищення рівня життя населення, ріст доходів, проведення реальних реформ, зменшення безробіття, припинення воєнних дій, забезпечення безпеки.

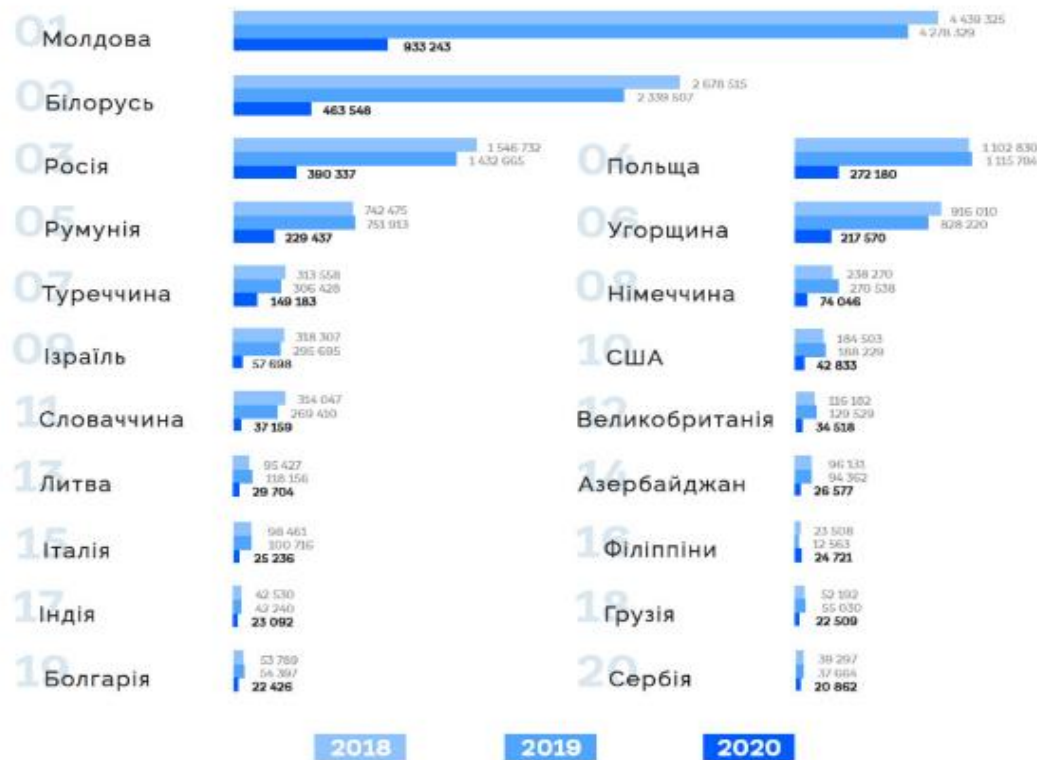


Рис.2. Динаміка та географія в'їзних туристичних потоків в Україну

Туристична політика держави – це сукупність форм, методів та напрямів впливу держави та функціонування туристичної індустрії для досягнення конкретних цілей збереження та розвитку її соціально-економічного комплексу.

Цілі державного регулювання в'їзного туризму:

- забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення і зміцнення здоров'я, на безпечне життя та здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав;
- безпека туризму, захист прав та законних інтересів інших суб'єктів туристичної діяльності та їх об'єднань;
- збереження цілісності туристичних ресурсів України, їх раціональне використання, охорона культурної спадщини та довкілля;

- створення сприятливих умов для розвитку індустрії туризму, підтримка пріоритетних напрямів туристичної діяльності;

До основних напрямів туристичної політики України належать:

- захист прав подорожуючих;
- захист інтересів виробників вітчизняного туристичного продукту;

- всебічна підтримка внутрішнього та в'їзного туризму, що може проявлятися у формі:

- а) прямих інвестицій у формування туристичної індустрії;

- б) наукового та рекламно-інформаційного забезпечення просування національного туристичного продукту на світовому ринку;

- в) податкових та митних пільг, стимулюючих надходження інвестицій.

Державна політика в галузі туризму здійснюється шляхом:

- визначення та реалізації основних напрямів державної політики в галузі туризму, пріоритетних напрямів розвитку туризму;

- визначення порядку класифікації та оцінки туристичних ресурсів України, їх використання та охорони;

- спрямування державних коштів на розробку та реалізацію програм розвитку туризму;

- визначення основ безпеки туризму;

- нормативного регулювання відносин у галузі туризму;

- організації та здійснення державного контролю за дотриманням законодавства в галузі туризму;

- участь в розробці та реалізації міжнародних програм з розвитку туризму.

Державне регулювання в галузі туризму здійснюється в трьох основних напрямках: законодавчому, адміністративному, економічному – кожен з цих напрямів передбачає виконання певних завдань окремими гілками влади.

До норм загального законодавства, яке регулює туристичну діяльність в країні, належать:

- Конституція України, де містяться права та свободи людини;

- Закон України «Про захист прав споживачів», «Про порядок виїзду із України та в'їзду в Україну громадян України»; «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті»; «Про страхування»; «Про рекламу»; «Про державний кордон України»; «Про охорону навколишнього природного середовища»; «Про правовий статус іноземців»; «Про охорону культурної спадщини» тощо.

Постанови Кабінету Міністрів України:

- «Про Правила в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію»;

- «Про затвердження Правил оформлення іноземцям віз для в'їзду в Україну, виїзду з України та транзитного проїзду через її територію» та інші.

Основну правову базу, яка стосується туристичної галузі закладено в Законі України «Про туризм». Цей Закон визначає правові, організаційні, виховні та соціально-економічні засади, що реалізують державну політику в галузі туризму, регламентує туристичну діяльність в Україні, створює необхідні умови для ділової активності суб'єктів туристичного підприємництва, забезпечує оптимальний рівень державного регулювання процесу розвитку вітчизняного туризму. ЗУ «Про туризм» став підґрунтям для створення численних нормативно-інструктивних документів, які мають відношення до конкретних аспектів туристичної діяльності. У Законі України «Про туризм» йдеться про те, що центральним органом державної виконавчої влади в галузі туризму є Державний комітет України по туризму, але його було реформовано і з 2002 року створено Державну туристичну адміністрацію України, яка реалізує державну політику в галузі туризму і несе відповідальність за його розвиток.

Організацію, пріоритетність та функціонування туристичної галузі в Україні вивчає Міжнародна консалтингова організація (Horwarh Consalting Ukraine), яка є мережею консалтингових компаній та лідером туристичного консалтингу.

В регулюванні в'їзного туризму особливе місце займає дотримання міжнародно-правових актів в галузі туризму, якими керується більшість країн світу:

- Загальна декларація прав людини – прийнята Генеральною асамблеєю ООН у 1948р. Цей документ – це “ ... завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи, і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства завжди, маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти поважанню цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією”.

- Статут Всесвітньої туристичної організації (з 2003р ЮНВТО – міжнародна та міжурядова організація туризму) – він прийнятий в Мехіко 1970 р., зі створенням даної організації. Основною метою ЮНВТО є сприяння розвитку туризму для внеску в економіку, міжнародний взаємозв'язок, процвітання та мир, повагу та дотримання прав людини та свобод для усіх людей, незважаючи на їх расу, стать, мову та релігію.

- Манільська декларація по світовому туризму – прийнята Всесвітньою конференцією з туризму, яка відбулася в Філіпінах (Манілі) у 1980р. Цей документ визначає туризм, як діяльність, що відіграє важливу роль в житті будь якого народу, одну з основних ланок економічної діяльності, позитивний фактор, що допомагає взаєморозумінню та пізнанню, одну з основ для досягнення високого рівня поваги та довіри між усіма народами світу. У Декларації сказано, що обов'язком суспільства є надання своїм громадянам реальних, ефективних та недискримінаційних можливостей доступу до туризму, а міжнародна співпраця в галузі туризму повинне бути таким, щоб поважати індивідуальні особливості народів та основні інтереси держав. Ці принципи закладають тези розвитку в'їзного туризму.

- Гаазька декларація по туризму – створена на міжпарламентській конференції в Гаазі у квітні 1989 р. В ній йдеться, про основні принципи, на котрих повинен мати основу розвиток туризму, до цього були спрямовані та закликані парламенти, уряди, організації, асоціації, установи, що мають відношення до туристичної діяльності, працівники в галузі туризму, а також туристи.

- Балійська декларація по туризму – створена та прийнята на Другому міжнародному форумі «Парламенти та місцеві органи влади – відповідальні за розробку туристичної політики», що відбувся в Індонезії на острові Балі у вересні 1996 р. В декларації приділяється увага основним принципам розробки туристичної політики, а саме: націлення на підтримку добробуту населення та охорону навколишнього середовища; збалансування інтересів туристів та місцевих громад; планування; збільшення прибутків та покращення якості життя населення; участь у розвитку туризму центральної та регіональної влади, приватного сектору, місцевого населення, підтримка ініціатив; поєднання основ централізації і децентралізації; сприяння створенню економічних зв'язків між країнами; взаємозв'язок між приватними органи та державним сектором.

- Суельська декларація «Мир і туризм» – створена на чотирнадцятій Генеральній асамблеї ЮНВТО в місті Сеул 27 вересня 2001 року. В її основі практичні принципи, що сприяють встановленню миру у всьому світі на основі розвитку міжнародного туризму.

- Міжнародна готельна конвенція – укладення контрактів між власниками готелів та туристичними агентами від 15 вересня 1979 року – корегує порядок перебігу даних процесів на міжнародному рівні встановлюючи для міжнародних та національних асоціацій ту статичних агентств загальні правила.

- Директива ЄЕС від 13 травня 1995 року щодо підписання клієнтом та агентом типового контракту.

- «Розвиток туризму» – резолюція конференції ООН по міжнародному туризмі та подорожах, що пропонує заходи щодо вдосконалення туризму урядам різних країн.

- Відкриття руху на регулярних міжнародних маршрутах регламентується двосторонніми урядовими угодами, транзит через треті країни вимагає дозволу Комітету з транспорту при Європейській економічній комісії ООН. Для спрощення договорів на міжнародні перевезення в рамках Женевської конвенції від 1 березня 1973 року. У конвенції йдеться про договір міжнародного автомобільного перевезення пасажирів і багажу. Спрощення також зафіксовані в Гаазькій декларації по туризму і Шенгенській угоді для членів Європейського союзу.

- Міжнародна асамблея держав – учасниць СНД – організація перевезень туристів у рамках країн СНД, постанова «Про основні принципи співробітництва держав-учасниць СНД в області туризму» від 29.10.1994 р.

- Європейська угода про нерегулярні міжнародні перевезення пасажирів автобусами (АСОР), створена у Дубліні 26.05. 1982 р., для нерегулярних перевезень пасажирів у Східну та Західну Європу.

Всі ці вказані документи створюють основні принципи для розвитку міжнародного туризму в країнах, які є членами міжнародних організацій. Цими документами керується і Україна. Міжнародні договори та декларації для України є основою міжнародних взаємозв'язків та співробітництва в туристичній галузі.

Необхідно пам'ятати, що в'їзний туризм тісно взаємодіє з суміжними сферами діяльності та що крім вказаних вище напрямів необхідно звернути увагу і на основних гравців в цих суміжних сферах діяльності. Таким чином, методи стимулювання в'їзного

туризму включають чотири напрямки: посередники, партнери із суміжних галузей діяльності, персонал та клієнти.

Серед методів стимулювання в'їзного туризму найефективнішим є Інтернет-продаж. Найпростішим з них є безумовно електронна розсилка.

Слід пам'ятати і про систему «клік-тревел» (ClickTravel) – це система, де можна розміщувати текстову рекламу на сайтах туристичного спрямування, з платою за перехід користувача на сайт рекламодавця. Сьогодні ця система є однією з найбільш ефективних в Інтернеті. Цікавим методом стимулювання в'їзного туризму є використання системи «трепел поінт» (TravelPoint) – самообслуговування туристів, система дозволяє самостійно створити, а при необхідності змінити або відмінити маршрут.

Серед недорогих та цікавих інструментів впливу є партизанський маркетинг – це безкоштовні та дешеві способи реклами, тобто це пошук мало затратних заходів замість дорогих.

Внутрішній туризм. Розвиток внутрішнього туризму відображає розвиток туристичної сфери загалом в державі. Так, наприклад, у США внутрішній туризм становить близько 80% загальної структури надходжень від туризму. Тут немає відомих архітектурних та історичних пам'яток, як в Україні, натомість, створено понад 50 національних парків, які щорічно відвідують близько 50 млн. переважно вітчизняних туристів. Тільки Йєлоустонський парк приносить щорічно дохід у розмірі 400 млн. доларів.

В Україні внутрішній туризм поки що не становить належного відсотка в структурі галузі. У цьому плані наша держава посідає лише 48-ме місце у світі. Наслідком пандемії втрати туристичної галузі в Україні оцінюються у 2020 р. у понад 1,5 млрд дол. США.

Позитивною тенденцією щодо розвитку саме туризму є поліпшення місця у 2019 р. в рейтингу туристичної привабливості, де відбулося зростання позицій на 10 пунктів (78 зі 140), туристичної інфраструктури – на шість пунктів (73 зі 140). За рейтингом найкращих країн та ведення туристичного бізнесу позиції країни не змінилися, та Україна залишилася на 49-му місці (із 67-ми).

Потік внутрішніх туристів з роками то зростав, то падав, сягнувши свого максимуму у 2007 році, коли долар коштував 5 грн., і з того часу стабільно знижувався. Економічна й політична ситуація в Україні, яка настала з початком агресії Росії, проблеми з біженцями та переселенцями суттєво зменшили цей потік. У 2014 році він скоротився удвічі порівняно з 2013 роком, а порівняно з

піковим, 2007 роком – у понад 6 разів. Але це єдиний вид туризму, в якому після спаду 2014 року, у 2015 році спостерігається деяке пожвавлення (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка туристичних потоків України, осіб

Показники	Роки					Відхилення (+/-) 2019 р. до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, усього	2019576	2549606	2806426	4557447	6132097	4112521
у тому числі:						
в'їзні (іноземні) туристи	15159	35071	39605	75945	86840	71681
виїзні туристи	1647390	2060974	2289854	4024703	5524866	3877476
внутрішні туристи	357027	453561	476967	456799	520391	163364

Впродовж 2015-2019 рр. кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, зросла на 4,1 млн осіб. Внутрішні туристичні потоки у 2019 р. зросли на 163,4 тис. осіб порівняно з 2015 р., що свідчить про зростання попиту на внутрішній туризм як пріоритетної форми туризму.

У 2020 році кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами становила 7803. Влітку 2021 р. на тлі карантинних обмежень у світі українці подорожують своєю країною значно більше, ніж торік. Це визнають і експерти, і туристичні оператори, і навіть компанії мобільного зв'язку, які фіксують аномально велику кількість абонентів на українських курортах. Втім, фахівці визнають, що ця ситуація триватиме лише до кінця обмежень на закордонні мандрівки, оскільки український туризм здебільшого не витримує конкуренції з найпопулярнішими закордонними напрямками для подорожей.

Київ є лідером не лише у сплаті податків та зборів від надання туристичних послуг (33 мільйонами грн. турзбору), а й за кількістю відвідувань туристами, кількістю суб'єктів туристичної діяльності та кількістю закладів розміщення і харчування. За категоріями туристів у внутрішньому туризмі найбільша частка належить індивідуальному туризму (52,3%), у зовнішньому туристичному потоці перевага у 2019 р. надається груповим турам (майже 50%).

Zruchno.Travel за допомогою експертів Асоціації індустрії гостинності України склав рейтинг областей України, які мають

найкращий туристичний потенціал та докладають сьогодні чималих зусиль для його просування на ринку внутрішнього туризму.

1. На першому місці за обсягами доходів від туризму перебуває Львівська область. Вона приваблює туристів європейською атмосферою міст, гарною природою та розвиненою інфраструктурою. Останнім часом тут активно розвивають гастрономічний туризм. Крім того, Львівська область лідирує за кількістю готелів – їх тут понад 1100. Бюджетні надходження від туризму в області протягом року зросли на 22 %.

2. Одеська область – лідер пляжного туризму. Влітку 2020 року саме Затока та Одеса опинилися у першій трійці популярності за кількістю запитів у Google щодо відпочинку на морі. Крім пляжів, туристів цікавить Білгород-Дністровська фортеця Аккерман, яку продовжують реставрувати для включення до списків ЮНЕСКО, село Шабо з Центром культури вина і так звана українська Венеція – село Вилкове в Дунайських плавнях. Продовж 2020 р. року туристичний потік в області зріс на 28 %.

3. Закарпатська область – лідер гастрономічного туризму. Тут проводять найбільшу в Україні кількість гастрономічних фестивалів на рік. 2021 року влада області зосередила увагу на реконструкції туристичних об'єктів, серед яких Боржавська вузькоколіянка, Невицький замок та Музей лісу і сплаву. Таким чином хочуть зберегти тенденцію до зростання туристичного потоку, який у 2020 році зріс на третину.

4. Івано-Франківська область – лідер активного відпочинку. Індекс туристичної привабливості Івано-Франківської області 2020 року склав 4,1 бала з 5, а туристичний потік збільшився на 5,5 %.

5. Херсонська область – край заповідної природи. У 2018 році Херсонщина прийняла 3,5 мільйона туристів, причому відвідуваність деяких національних парків зросла вдвічі.

6. Запорізька область – лідер сімейного відпочинку. Минулого 2020 року Бердянськ став одним із лідерів серед українських користувачів Інтернету за пошуком варіантів літнього відпочинку в Україні. Та й серед «семи шляхів до пригод» у місті Запоріжжя кожен туристичний напрямок може бути цікавим для сімейних вікендів.

7. Тернопільська область – лідер замкового туризму. З понад сотні середньовічних замків, що збереглися в Україні, 34 розташовані на Тернопільщині. 11 із них входять до складу Національного заповідника «Замки Тернопілля». Візитівками краю є Збаразький замок, де нещодавно відкрили нові експозиції, а також палац

Вишневецьких, який з минулого року пишається реконструйованою Дзеркальною залюю. Хоч показники відвідуваності та надходження від турзбору поки що не вражають, цього року туризм в Тернопільській області визначили як пріоритетну галузь для розвитку та інвестування.

Що стосується обсягів доходів від здійснення туристичної діяльності, то суб'єктами підприємницької діяльності за результатами 2018 р. було отримано 21069,3 млн грн, що на 14% більше порівняно з 2017 р. Обсяг сплати туристичного збору до місцевих бюджетів у I півріччі 2019 р. становив 57,9 млн грн, що на 71,2% більше, ніж у I півріччі 2018 р. (33,8 млн грн). При цьому лідерами за сплатою зборів є м. Київ (22,8% від загальної кількості), Львівська (7,7%), Одеська (3,4%), Дніпропетровська (3,1%) та Івано-Франківська (2,9%) області.

Виїзний туризм. У 2020 році Кількість туристів, обслужених туроператорами та турагентами становила 36182 осіб. У міжнародному туризмі громадяни України у 2019 р. обирали пропозиції закордонних турів, як от: Польща, Угорщина, Болгарія, Румунія, Грузія, Туреччина, Словаччина, Німеччина, Албанія, Чорногорія, Єгипет, Об'єднані Арабські Емірати та Греція.

Аналіз найбільш популярних країн серед українців показує, що лідируючі позиції у 2019 р. займали Польща (9,9 млн осіб), Росія (3,9 млн), Угорщина (3,4 млн осіб). Збільшення потоку відзначалося в такі європейські країни, як Греція (+46%), Чехія (+38%), Німеччина (+31%), Італія (+26%), Франція (+13%). Серед інших туристичних напрямів лідерами зростання попиту були Катар (+37%), Єгипет (+36%), Грузія (+23%), Туреччина (+21%), ОАЕ (+20%), Кіпр (+15%).

У 2019-му загальна кількість виїздів громадян України за кордон сягала близько 30 мільйонів, а 2020р. – трохи більше одинадцяти. Динаміка інтенсивності виїзних туристичних потоків продемонстрована на рисунку 2. Географія туристичних потоків представлена на рисунку 3.



Рис. 2. Динаміка туристичних потоків України, осіб



Рис. 3. Географія туристичних потоків України

Рекомендована література: 1, 11, 15-16, 18, 28, 30, 34, 36, 43, 50, 56, 65-66, 71, 74

ЛЕКЦІЯ 4

Тема 4. Ресурсний потенціал туристичного комплексу України

1. Теоретичні передумови оцінки природно-ресурсної бази рекреації. Поняття «ресурсний потенціал національного туристичного комплексу».
2. Основні складові природноресурсного потенціалу держави.
3. Загальний зонально-регіональний огляд ресурсного потенціалу туристичного комплексу України.

Україна – одна з найбільших країн Європи, площа якої становить 603,7 тис. км². Україна займає понад 5,7% території Європи та 0,44% площі світу. Чисельність населення України станом на 1 липня 2020 року згідно з даними ООН становила 43,733 млн осіб разом з Кримом (35-те місце у світі). За цим показником Україна посідає п'яте місце в Європі (після Німеччини, Італії, Великої Британії, Франції) та тридцяте місце у світі.

Завдяки своєму географічному положенню Україна володіє значними транзитними якостями території, що сприяє її розвитку через будівництво комунікацій транспортних коридорів, можливостями переміщення вантажів, людей, капіталів, інформації.

Загальна площа природних рекреаційних ландшафтів України становить 9,4 млн. га (15,6 % території держави), а їх одночасна місткість – майже 50 млн. чол.

Кліматичні ресурси – сукупність кліматичних та інших природних умов, що використовуються при організації рекреаційно-туристичної діяльності та сприяють оздоровленню людини. Серед основних кліматичних особливостей, що визначають її комфортність – температурний режим, кількість сонячних днів на рік, вологість, атмосферний тиск, режим вітрів. Для літніх рекреаційних занять – середня кількість сонячних днів на рік, а для зимових видів рекреаційної діяльності – товщина (потужність) і тривалість снігового покриву.

Існує класифікація клімату з огляду придатності для рекреаційного господарства:

- *найкращий* – сприятливі кліматичні умови протягом 9,5-10,5 місяців, тепле літо, холодна зима зі стійким сніговим покривом

або жарке тривале літо та коротка зима без стійкого снігового покриву;

- *гарний* – сприятливі кліматичні умови протягом 3-6,5 місяців, прохолодне дощове літо і м'яка зима з нестійким сніговим покривом, або жарке посушливе літо і суворя зима;
- *поганий* – сприятливі умови протягом 1-1,5 місяців.

До основних методів кліматотерапії належать:

1. Таласотерапія (в перекладі з грецької означає «лікування морем») – лікувально-профілактичне застосування властивостей приморського клімату, морської води, водоростей, морських грязей та інших продуктів моря і механізмів їхньої дії на організм людини.

Кращими в Україні центрами таласотерапії є здравниці, розташовані на березі Чорного і Азовського морів.

2. Геліотерапія («лікування сонцем») – вплив сонячними променями на організм людини в лікувальних і профілактичних цілях.

3. Аеротерапія («лікування повітрям») – вплив повітря (при захисті від прямих сонячних променів) на оголені ділянки тіла й дихальні шляхи в лікувальних і профілактичних цілях. Аеротерапія включає: повітряні ванни; верандне лікування – тривале перебування (у т.ч. і сон) на відкритих верандах, балконах, у спеціальних клімато-павільйонах; природну; природну аероіонотерапію; морську аеротерапію.

Територія України характеризується винятково сприятливими кліматичними умовами для відпочинку, лікування, різних видів туризму. Головним із чинників, що обумовлюють особливості розвитку кліматоутворюючих процесів, є географічна широта. Географічною широтою зумовлене існування в Україні помірного клімату з переважаючими західними вітрами і чітко вираженими змінами кліматичних явищ за сезонами.

Територія України характеризується досить значними кліматичними відмінностями, що обумовлює нерівномірний розподіл потоку рекреантів по регіонах країни і відповідні сезонні коливання.

Україна розміщена у другій зоні ультрафіолетового комфорту. Це означає, що ультрафіолетове випромінювання (УФВ) надходить протягом усього року, але сприятливий для геліотерапії період триває 6-8 місяців (з квітня до початку жовтня). Кількість УФВ залежить від тривалості сонячного сьйва, яка зростає від 1738 год./рік на Волині до 2000-2200 у Закарпатті і приморських регіонах і навіть до 2400 і більше – на заході Криму (для порівняння:

тривалість сонячного сяйва на Північному Кавказі становить 1750-1860 год./рік).

У межах України, згідно з *кліматичним районуванням* виділяється наступні кліматичні області і підобласті, кожна з яких має досить значні відмінності і різний ступінь придатності для використання в цілях туризму:

- Атлантико-континентальна область з підобластями: Закарпатської, Українських Карпат, рівнинної;

- Континентальна область;
- Область гірського Криму;
- Область Південного берега Криму.

Кліматорозподільною границею між Атлантико-континентальною та Континентальною кліматичними областями є «Вісь Воєйкова».

Кліматична підобласть Українських Карпат охоплює гірські райони Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей. Погодні процеси і кліматичні умови даної місцевості формуються під впливом атлантичних і середземноморських циклонів, що забезпечує інтенсивні опади протягом року. В передгір'ях, до висоти 500-600 м, клімат помірно теплий, із середньорічними температурами близько 6°C. На висоті понад 1500 м середньорічна температура знижується до 0°C. При вторгненні антарктичних циклонів вона падає до -30°C. Період із стійким сніговим покривом триває в горах від грудня до кінця квітня, його середня товщина складає 30-50 см. Це сприятливий фактор для гірськолижного відпочинку, лижних прогулянок, занять сноубордом, фрістайлом тощо.

Найсприятливішими умовами для зимового відпочинку відзначаються такі гірськолижні центри – Рахів, Ясіня, Воловець, Подобовець, Тисовець, Славське, Ворохта, Розлуч, Турка, Вижниця, Буковель, Мигове та ін.

Літо в Карпатах прохолодне й вологе, з частими дощами і вітрами. Влітку тут випадає до 70% річної норми опадів. Більш вологими є південно-західні схили гір. Середня температура липня – від +18°C у передгір'ях до +7°C на висоті понад 1500 м. Важливими кліматичними курортами цієї підобласті є Ворохта, Карпати, Косів, Татарів, Чинадієво, Шешори, Яремча, Ясіня. Проте кількість курортів в даній місцевості значно більша оскільки сприятливі

кліматичні умови поєднуються з іншими природними курортними ресурсами, зокрема, бальнеологічними, що характерно для більшості курортів регіону. Таким чином слід відзначити, що кліматичні умови цієї зони більш сприятливі для організації зимових видів туризму і відпочинку, і менш придатні для літньої рекреації.

Закарпатська кліматична підобласть з півночі і заходу захищена горами і тому долини Закарпаття відрізняються теплим вологим кліматом із середніми температурами: січня $-2^{\circ}\dots-5^{\circ}\text{C}$, липня $+19^{\circ}\text{C}$, що сприяє її використанню як для зимових, так і для літніх видів туризму.

Рівнинна кліматична підобласть охоплює практично всю лісостепову і поліську природні зони держави. Більше третини території України (34%) припадає на лісостепову зону. Вона є найбільш сприятливою для життєдіяльності людини, проте через відчутну мінливість погоди, не може широко використовуватися з метою кліматолікування. Середня температура липня тут підвищується по мірі просування з північного заходу на південь від $+18^{\circ}\text{C}$ до $+22^{\circ}\text{C}$ з абсолютним максимумом $+39^{\circ}\text{C}$. Середня температура січня становить $-5^{\circ}\dots-8^{\circ}\text{C}$ з мінімумом близько -36°C на сході регіону. Сніговий покрив нестабільний, і його середня висота, як правило, не перевищує 20-30 см. Він зберігається протягом 110 днів на північному сході і 70 – на південному заході. Кількість опадів зменшується з заходу на схід від 750 до 450 мм, так само як і кількість днів з опадами – відповідно від 180 до 130 на рік.

Кліматичні умови лісостепу є комфортними або субкомфортними для різних рекреаційних занять як у літній, так і в зимовий період, хоча малоприсадибні для кліматолікування. Кліматичні курорти і курортні місцевості в даній зоні функціонують поблизу великих міст – Конча-Заспа, Пирогове в зоні Києва, Соснівка – Черкас, Брюховичі – Львова) та інші.

Середня температура липня в поліському регіоні збільшується від $+17^{\circ}\text{C}$ на півночі до $+19,5^{\circ}\text{C}$ на півдні, з максимумом близько $+39^{\circ}\text{C}$. Сприятливий період для організації всіх видів відпочинку за оцінками фахівців в теплу пору року триває 145-155 днів. Кліматичні курорти і курортні місцевості Полісся зосереджені переважно навколо Києва: Ворзель, Пуща-Водиця, Буча, Клавдієве-Тарасове, Лютіж, Святошин. За своїм значенням виділяються також

курорт Горинь у Рівненській області та курортні місцевості Дениші на Житомирщині і Грем'яч на Волині.

Степ – район із найменшою відносною вологістю повітря і кількістю опадів (250-300 мм). На півдні цієї кліматичної зони в середньому на рік буває 70 днів з опадами. Найсприятливіші кліматичні умови для лікування та відпочинку склалися на вузькій (до 40 км) приморській смузі, де і знаходяться основні приморські кліматичні курорти степової зони України: Бердянськ, Приморськ, Євпаторія, затока Кароліна–Бугаз, Кирилівка, Коблеве, Кременна, Маріуполь, Мелекіне, Одеська група курортів, Очаків, Приморське, Саки, Сергіївна, Скадовськ, Святогірськ.

Одеська група курортів є ядром Одеського рекреаційного району, який охоплює територію трьох причорноморських областей. Це найбільше у степовій приморській частині країни скупчення лікувально-оздоровчих закладів. І хоча перший лікувальний заклад, побудований у 1833 р. в цій зоні виник на основі бальнеологічних ресурсів Куяльницького лиману, сьогодні більшість курортів даної групи базується на використанні лікувальних властивостей морського клімату, 6 із 10 приморських курортів – Аркадія, Великий Фонтан, Лузанівка, Лебедівка, Лермонтовський, Чорноморка – функціонують на базі кліматолікування. Клімат району є типовим для приморських територій степової зони: з теплою і м'якою, малосніжною зимою при пересічній температурі січня -3°C в районі Одеси (абсолютний мінімум -30°C), сухим, жарким літом із липневою температурою $+22,5^{\circ}\text{C}$ (максимум $+38^{\circ}\text{C}$). Поєднання температурного режиму і вологості повітря (середня 75%) є комфортним для абсолютної більшості рекреантів. Кількість годин сонячного сяйва – близько 2200 з максимальною кількістю сонячних днів у серпні. Умови регіону дуже сприятливі для проведення таласотерапії: вода у прибережній смузі влітку прогрівається до $+24...26^{\circ}\text{C}$. Найкращий період для купання – червень-серпень. Для узбережжя властива бризова циркуляція. Насиченість морського повітря солями хлору, броду та йоду забезпечує необхідні умови для проведення аеротерапії.

Кліматичні ресурси цієї області придатні для розвитку лікувального, оздоровчого, культурно-пізнавального екологічного та інших видів туризму.

Кліматична область Південного берегу Криму – один із основних кліматичних рекреаційних районів України, роль якого визначається унікальністю його кліматичних умов. Географічне розташування цієї кліматичної області – Південне узбережжя Криму від мису Іллі (поблизу Феодосії) до мису Айя (поблизу Севастополя) і південні схили Кримських гір до висоти 600 м – це область субсередземноморського помірно континентального клімату, для якого характерна м'яка волога зима з відсутністю стійкого снігового покриву і спекотне, сухе безхмарне літо. Від холодних повітряних мас ПБК захищений горами, їх вплив пом'якшує також незамерзаюче море. Поєднання температури (+20...+24°C), відносної вологості повітря (близько 60%) з помірною швидкістю вітру створює комфортні умови для літнього відпочинку на ПБК. Вже у квітні формується сприятливий стійкий погодний режим із переважанням сонячних, помірно вологих днів, який триває аж до початку листопада. Мінливість погодного режиму і метеорологічних елементів у літній період є найменшою протягом року. Це важливий фактор, що забезпечує успішне кліматолікування. Тривалість сонячного сяйва (2200- 2350 год./рік), комфортні погодні умови, які створюють можливості для цілорічного функціонування санаторіїв, і насиченість повітря фітонцидами та морськими солями сприяли створенню на південному узбережжі Криму приморських кліматичних курортів та курортних місцевостей, які переважно спеціалізуються на лікуванні легеневих (нетуберкульозного характеру), серцево-судинних та нервових захворювань.

Основними курортами і курортними місцевостями є: Алушка (з курортною місцевістю Шевченкове), Алушта (Малореченськ, Морське, Рибаче), Партеніт, Гаспра, Гурзуф (Артек), Коктебель, Кореїз, Місхор, Ласпі, Лівадія, Масандра, Ореанда, Семеїз (Поинизівка, Кацівелі), Судак (Привітне, Новий Світ, Привітне), Феодосія, Форос. Кастрополь (Мелас), Ялта (Купрати). Очевидним лідером не лише в Криму, а й загалом в Україні за кількістю рекреаційно-курортних установ є Ялта, розташована на мальовничих силах амфітеатроподібної улоговини, на березі відкритої Ялтинської бухти. Велика Ялта – центр Ялтинського рекреаційного району, до якого входять такі курорти, як Алушта, Гурзуф, Алушка, Форос і навколишні курортні місцевості. Сонячного

сяйва в Ялті майже стільки ж, як у Ніцці, Каннах або Сан-Ремо, і набагато більше, ніж у Сочі або Кисловодську. Купальний сезон триває близько 130 днів – майже до кінця жовтня.

Найкращі в кліматичному відношенні туристичні території зосереджені на узбережжі Чорного та Азовського морів (переважно для літнього відпочинку), та Карпатах і Закарпатті (як літня, так і зимова рекреація). Кліматичні курорти України сприяють оздоровленню та лікуванню захворювань органів дихання, нервової та серцево-судинної систем тощо. Важливим плюсом для розвитку туристсько-рекреаційного комплексу є відсутність періоду акліматизації для жителів переважної частини Європи, які є потенційними споживачами українського туристичного продукту. Клімат України не є екстремальним з точки зору адаптації, проте вимоги до неї зростають при зміні географічної зони (особливо в міжсезоння) та висотних поясів.

Щодо придатності для рекреаційної діяльності рельєф поділяється на:

- ✓ найкращий – гірський (до висоти 2000 м над рівнем моря), передгірський, пересічний: пагорбово-грядовий, ерозійно-розчленований.
- ✓ добрий – сходинокво-пересічний, ерозійно-розчленований. Задовільний – пагорбовий, слабо пересічний.
- ✓ поганий – площинно-пагорбовий.
- ✓ вельми поганий – площинний і гірський (важкодоступні місцевості).

З точки зору розвитку туризму рельєф України може бути оцінений як: найкращий, добрий та задовільний (за типологією Фоменко Н.) – гірський, передгірський, пересічний, височинний, погорбований – приблизно 50% території; сприятливий для туристичного освоєння – 94% державної території знаходяться в межах Східноєвропейської рівнини.

Виходячи з показників психолого-естетичної оцінки, найбільший ступінь контрастності, пейзажної насиченості, екзотичності та унікальності мають Українські Карпати та Кримські гори.

В цілому для країни характерні переважно рівнинні території з невеликими висотами. На такі території припадає майже 90% площі України, в тому числі на низовини – 70%. Середні висоти рівнинної

частини відносно невеликі і становлять близько 170 м. Лише окремі вершини Карпат сягають висоти 1700-2000 м, Криму – 1500 м.

У зв'язку з невиразністю та одноманітністю рельєфу низовини мають загалом невисоку атрактивну туристичну оцінку. Однак, окремі форми рельєфу – карст, гранітні кар'єри, піщані дюни, озі (Поліська низовина); яри, балки, виступи крейдяних порід, соляні куполи (Придніпровська низовина); долини річок, балки, кургани (Причорноморська низовина) – у якості пам'яток природи або заказників є туристичними ресурсами. На окрему увагу заслуговує цікавий і загадковий (завдяки певній спорідненості рослинного світу з Кавказом) Словечансько-Овруцький кряж (відносні висоти – 50-60 м, абсолютна – 316 м) на території Житомирщини.

Рівнинні території України цілком придатні для різноманітних видів активного туризму, зокрема пішохідного, велосипедного, мотоциклетного туризму різної категорії складності, спелеотуризму, пізнавального природного туризму. В Українських Карпатах отримали значного розвитку і продовжують вдосконалюватися центри зимового відпочинку, зокрема гірськолижного туризму – Рахів, Ясіня, Воловець, Паляниця, Подобовець, Тисовець, Славське, Ворохта, Розлуч, Турка, Вижниця, Буковель, Мигове, Яремча, Косів та ін. Попри значну тривалість періоду із достатнім сніговим покривом, Кримські гори важко назвати районом розвитку гірськолижного туризму. Натомість розвинутими видами є спелеотуризм, пізнавальний, пішохідний. Найвідоміші туристичні стежки Криму – Голіцинська, Боткінська, Тарахтаська, Штангеевська (Ялта), Карадазька.

Спелеологічні геоморфологічні туристичні ресурси в Україні сьогодні використовуються недостатньо в туристичній сфері країни. Разом з тим, Україна володіє значним потенціалом для розвитку спелеотуризму світового масштабу. Зокрема, на території Тернопільської області знаходиться вхід у найдовшу гіпсову печеру-лабіринт світу – Оптимістичну – довжиною 182 км.

Всього в Україні виділяють 14 карстових областей загальною площею близько 206,5 км². Найповніше карстові форми рельєфу представлені в Гірсько-Кримській, Подільсько-Буковинській та Передгірно-Кримській карстових областях.

Найглибша в Україні печера – Солдатська, довжина 2,1 км, глибина – 517 м. Найдовші в Україні печери зосереджені в Подільсько-Буковинській карстовій області. Поблизу с. Коралівка (Тернопільська обл.) відкрито вхід у печеру Оптимістична (довжина 165 км). На Тернопільщині знаходяться також печери Озерна (107,0 км), Кришталева (22,0 км), Млинки (21,0 км), Вертеба (7,820 км), Угринь (2,12 км), Тимкова Скеля (1,78 км), Ювілейна (1,50 км). Серед печер Чернівецької області – Золушка (Попелюшка) (80,0 км), Буковинка (2,30 км), Баламутівська, Піонерка; на Хмельниччині – Атлантида (2,50 км) та ін. В Чернівецькій області розташовані 3 карстово-спелеологічні заказники: Молочнобрательський карстовий масив, Чорнопотоцький та Юрківський карст. Відомі печерні міста – Ескі-Кермен (V-VI ст.), Мангуп-Кале (VI-XIV ст.), Чуфут-Кале (X-XVIII ст.) і Успенський монастир (VIII-XIX; відновлено наприкінці XX ст.) знаходиться в межах Передгірно-Кримської області.

Більшість карпатських печер та гrotів Мармароського масиву, Рахівських і Чивчинських гір є короткими (загальна довжина 15 відомих печер становить 670 м). Найдовші з печер – Дружба, Білих Стін, Молочний Камінь, розташовані в долинах Малої та Великої Угольки.

Найдоступніша печера для туристів – Кришталева. Вона розташована на високому скелястому березі Циганки на околиці Нижнього Кривчого в Тернопільській області. Усі її коридори і зали простягаються майже на 22 км, туристичний маршрут має 3 км, до неї є зручний під'їзд, а центральний лабіринт електрифіковано. Тут багато коридорів, залів, гrotів, стіни і стелі яких вкриті різнокольоровими кристалами гіпсу. Найатрактивніша ділянка турмаршруту – «Лабіринт Скелета» з химерними натічними формами.

До водних рекреаційних ресурсів відносяться моря, озера, річки, водосховища, ставки, придатні для водних видів відпочинку, туризму і спорту. За придатністю для здійснення рекреаційної діяльності водні ресурси поділяються на: найкращі – теплі моря з температурою води вище +17°C протягом 3-4 місяців; добрі – теплі озера, водосховища, крупні ріки і прохолодні моря з температурою води близько 16°C протягом 2-3 місяців; задовільні – прохолодні озера, водосховища, річки і холодні моря; погані – теплі малі ріки, прохолодні великі ріки, холодні озера і водосховища та вельми погані

– холодні водойми і прохолодні малі ріки з температурою води нижче +12°C.

Україна може задовольнити відповідні рекреаційні потреби практично на всій своїй території, оскільки в державі нараховується: близько 73 тис. річок та водотоків (переважно невеликих оскільки лише 125 з них мають довжину понад 100 км); близько 20 тис. озер (з них 43 мають площу понад 10 км²); 1160 водосховищ загальною площею понад 9 тис. км²); 10 хоча й невисоких, але мальовничих водоспадів. Значна кількість гідрологічних об'єктів є частиною природно-заповідного фонду – на них створені гідрологічні заказники (639, у тому числі 38 державного значення, найбільша їх кількість зосереджена в Чернігівській, Волинській, Полтавській та Хмельницькій областях), пам'ятники природи (435, з них 27 державного значення найбільшою кількістю відзначаються Вінницька, Тернопільська, Чернівецька області).

Основні природні фактори, що визначають рекреаційну придатність і цінність водних об'єктів:

1. Розміщення в природно-кліматичній зоні: географічне положення, обумовлюючи природно-кліматичні умови, визначає набір рекреаційних занять на даному водному об'єкті й обмежує у часі ті чи інші види відпочинку.
2. Масштаби розвитку більшості літніх видів спорту залежать від температури води і повітря. Нижньою межею температури води рекреаційних водойм прийнято вважати +17°C, в основному це стосується купання, водних лиж і деяких інших видів відпочинку. Врахування кліматичних факторів має важливе значення при розміщенні лікувально-оздоровчих закладів кліматотерапевтичного профілю.
3. Типи ландшафтів у берегових зонах належать до природних факторів, які визначають рекреаційну цінність акваторій. Підвищує рекреаційну цінність наявність на берегах лісів, які створюють комфортніші умови для відпочинку, а також сприятливо впливають на психофізіологічний стан людини.
4. Рибогосподарський потенціал водних об'єктів впливає на масштаби їх рекреаційного використання, оскільки любительська риболовля є одним з наймасовіших видів водних рекреацій. Тому важливо, щоб гідрологічний і гідрохімічний режими водойм були оптимальними для відновлення рибних ресурсів.
5. Транспортне освоєння і доступність водойм. Для

короткочасного відпочинку без ночівлі межею транспортної доступності вважається 60-70 км (тобто не більше 2 год. їзди на транспорті). Для короткочасного відпочинку з ночівлею ця межа може бути збільшена до 3-4 год., а для тривалого відпочинку – до 1-2 доби.

6. Рекреаційна цінність водних об'єктів особливо зростає тоді, коли їх берегова зона обладнана відповідним чином, тобто створена рекреаційна інфраструктура – пляжі, суднові станції, причали, пункти харчування, лікування, прокату, розваг, санітарно-технічне облаштування.

Найпотужніші водні рекреаційні комплекси України сформувались на узбережжі теплих Чорного та Азовського морів. Довжина берегової лінії нашої країни (морського кордону) становить 1960 км, з яких на 1560 км припадає на Чорноморське узбережжя та 400 км – на Азовське море. За даними Шуйського Ю.Д., довжина берегової лінії нашої держави становить 3744,6 км: Чорне море – 1829,1 км; Керченська протока – 64,0 км; Азовське море – 799,8 км; затока Сиваш – 1051,7 км.

На Україну припадає 41,3% довжини берегів Чорного моря. Крім того, саме північна частина моря вважається найсприятливішою з точки зору рекреації, оскільки невелика глибина (близько 100 м) та прихід теплих річкових вод влітку забезпечують значно більше прогрівання, ніж на інших ділянках.

Береги Чорного моря в межах України переважно низовинні, за виключенням Криму. Поширенні намівні піщані коси (Кінбурнська, Тендрівська, Бакальська та інші). Найкращі піщані (кварцеві та кварцево-карбонатні) пляжі властиві Північно-Західній, Дніпровсько-Каркінітській та Західно-Кримській, а гравійні – Південно-Кримській береговим областям. За даними В. Шмагіної та С. Харічкова, протяжність чорноморських берегів з пляжами різної ширини і складу ґрунтів становить 1255 км, з них 544 км – цілком придатні для рекреації.

У той же час, Дунайська берегова лінія та узбережжя деяких лиманів через значну заболоченість і замуленість берегів не задіяні в рекреаційне господарство. Руйнівну дію на пляжі мають зимові шторми та вилучення пляжного матеріалу у якості будівельних матеріалів, їх приватизація під будівництво дач, барів, ресторанів, кафе, атракціонів. Завдяки цьому площа «золотих» пляжів Євпаторії,

Феодосії, Коктебелю, Ялти та інших курортів Криму значно скоротилася. За даними А. Оліферова, ширина кримських пляжів скорочується на 0,3-0,5 м/рік.

Лікувальне значення мають грязі чорноморських лиманів: Куяльницького, Хаджибейського, Тилігульського.

Площа пляжів Азовського рекреаційного району оцінюється в 900 тис. м². Дно моря переважно рівне, з поступовим збільшенням глибини, у прибережній частині, вкрите піском. Окремі його ділянки (переважно в затоці Сиваш) замулені.

Враховуючи високі показники температури води та вологість повітря у прибережній смузі, значні пляжні ресурси, берегова зона Азовського моря в літній період може бути оцінена як найсприятливіша для різноманітних рекреаційних занять, особливо для розвитку дитячого відпочинку та оздоровлення.

Тривалість купального сезону в Азово-Чорноморському басейні перевищує 4 місяці – з кінця травня до початку жовтня. Загальна одноразова місткість усіх пляжів регіону оцінюється в 5 млн. чоловік.

Унікальною є мілководна (глибиною близько 1 м) Сивашська затока (Гниле море). Вона відокремлена від Азовського моря протяжною (112 км) вузькою (270 м) Арабатською Стрілкою. В результаті фактичної ізолюваності від моря в Сивашській затоці створилися гідрологічні умови, які суттєво відрізняються від гідрологічних умов основної частини басейну. Середня солоність затоки коливається від 100 до 120‰, максимальне значення зафіксоване в районі 250‰. Сиваш багатий самоосадними кухонними і магнеєвими солями, іншими мінеральними ресурсами. Ропи затоки Сиваш поки що використовується лише в якості сировини для хімічної промисловості, однак, має і важливе бальнеологічне значення.

Надзвичайно широкий спектр рекреаційного використання річок. При тому, що переважна їх більшість не має безпосередньо рекреаційного значення, річки є невід'ємною складовою краєвиду і при наявності інших сприятливих умов (чиста вода, атрактивність ландшафту) відіграють роль чинника, що приваблює рекреантів.

В Україні налічується близько 73 тис. річок та водотоків загальною довжиною близько 204 тис. км, з них 3,3 тис. мають довжину понад 10 км. Середня густота річкової мережі становить

0,34 км/км², досягаючи свого максимуму в Карпатах – 2,0 км/км² і мінімуму в Криму – 0,22 км/км²).

Найбільше абсолютне рекреаційне навантаження припадає на Дніпро та його притоки. Особливе місце у водних ресурсах України належить Дунаю. Басейн Дунаю знаходиться на території багатьох країн Європи: на його берегах та на берегах допливів розташовані великі міста, що, природно, впливає на якість водних ресурсів. Дуже забрудненим є Кілійське гирло Дунаю (в межах України його довжина становить лише 174 км), однак воно цілком придатне для організації круїзів (Ізмаїл, Кілія, Вилкове) та екологічного туризму (Дунайський біосферний заповідник). Річки України протяжністю більше 80 км становлять найбільшу цінність для організації водного туризму та рекреації.

Зарегульованість стоку створює можливості більш повного рекреаційного використання річок, особливо завдяки водосховищам. Всього в Україні 1160 водосховищ загальною площею понад 9 тис. км². Найбільші водосховища споруджено на Дніпрі, Дністрі та Сіверському Дінці. Найповніше рекреаційні потреби задовольняються в зонах відпочинку на Дніпровському, Дністровському, Сімферопольському, Ладизжинському водосховищах. Оптимальне використання з рекреаційною метою акваторій і прибережної зони водосховищ можливе лише при задоволенні вимог рекреації до режиму рівнів, які полягають, в основному, в необхідності підтримки в літній період постійного або близького до нього рівня водосховища. Однак на багатьох водосховищах комплексного призначення ці вимоги рекреації не завжди можуть бути задоволені.

В Україні налічується близько 20 тис. озер, з них 43 мають площу понад 10 км². Вони відіграють значну роль в організації туризму і відпочинку. Озера здебільшого придатні для купання, рибалки, водних видів спорту, пізнавального туризму. Проте, тільки ті озера, які мають протяжність більше 1000 м придатні для рекреації та водного туризму.

За географічною ознакою озера України об'єднуються в такі основні групи: Шацькі, Слов'янські, Перекопські, Євпаторійські, Керченські та Придунайські.

Найбільшу бальнеологічну цінність мають приморські озера та лимани, із запасами лікувальних грязей (Сасик, Тилігульський, Хаджибейський, Куяльницький). Найбільші озера України: Сасик (Кундук), Сасик-Сиваш, Ялпуг, Кагул, Кутурлуй, Шагани, Алібей, Катлабуг, Китай, Донузлав, Актаське, Світязь, Узунларське, Кирлеуцьке.

З рекреаційною метою інтенсивно використовуються озера північної частини України, зокрема, Волині, Карпат. Крім Шацьких озер, у Волинській області велике рекреаційне значення мають озера Біле, Люб'язь, Волянське, Оріхове, Турське та ін. Відомі рекреаційні зони Полісся розташовані на берегах озер Білого (Володимерецький р-н Рівненської обл.), Борового та Оріхового (Коропський р-н Чернігівської обл.), Десняка (Сосницький р-н Чернігівської обл.), Красного (м. Новгород-Сіверський Чернігівської обл.), Нобеля (Зарічанський р-н Рівненської обл.), а також озер Києва, Тернополя.

Тривалість купального сезону на річках, озерах і водосховищах залежить від багатьох факторів, серед яких головним є клімат. За цією ознакою в Україні можна виділити два великі регіони: Полісся і західна частина України, де тривалість купального сезону становить 90-120 днів, а також центральні, східні та південні області, в яких вона перевищує 120 днів.

Серед природно-рекреаційних ресурсів важливу роль відіграють бальнеологічні, до яких належать мінеральні води, лікувальні грязі, озокерит та лікувальні властивості спелеологічних утворень.

В Україні перші заклади, які почали функціонувати, використовуючи мінеральну воду для лікування, виникли у Шклі (1576), Саках (1799), Трускавці (1827), Одесі (1829), Моршині (1877).

За існуючою класифікацією їх поділяють на 8 основних бальнеологічних груп:

Група А: мінеральні води без специфічних компонентів та властивостей. Лікувальна дія зумовлена іонним складом та загальною мінералізацією, азот та метан містяться у них у розчиненому стані в умовах атмосферного тиску тільки у незначних кількостях. Води цієї групи виведені на земну поверхню свердловинами, вивчені та використовуються на курортах Миргорода (Полтавська область), Куяльника (Одеська область), Трускавця (Львівська область), Феодосії (Крим), Очакова (Миколаївська область) та інших.

Група Б: вуглекислі. Їх лікувальна дія зумовлена наявністю у великих кількостях розчиненого вуглекислого газу, який становить 95-100% газів, а також іонним складом та загальною мінералізацією. Вони є дуже цінними у лікувальному відношенні. Найбільше відомих джерел цих вод зосереджено в Карпатському регіоні, зокрема в Закарпатті. Ці води виведені на поверхню, вивчені та використовуються на курортах «Поляна», «Квітка полонини» (Закарпатська область).

Група В: сірководневі або сульфідні. Фізіологічна та лікувальна дія зумовлена наявністю сульфідів. Вони пов'язані з нафтогазовими відкладами. Такими районами є Прикарпаття і Крим. Найбільше курортне значення мають дуже поширені хлоридні натрієві води. На базі цінних питних лікувальних і лікувально-столових залізистих вод діє Шаянський санаторний комплекс у Закарпатті. Води цієї групи також вивчені та використовуються на курортах Любень-Великого (Львівська область), Синяка (Закарпатська область), Черчого (Івано-Франківська область).

Група Г: залізисті, миш'яковисті або миш'якові з високим вмістом марганцю, міді, алюмінію. Лікувальна дія зумовлена одним або декількома з перелічених фармакологічно активних компонентів. В Україні ці рідкісні води вивчені та використовуються у санаторіях Закарпаття.

Група Д: бромні, йодні та з високим вмістом органічних речовин. Виділено два типи мінеральних вод з високим вмістом органічних речовин. Води з високим вмістом органічних речовин виявлені на Прикарпатті. Це два родовища типу «Нафтуса» – у Трускавці, Східниці (Львівська область) та Березівські мінеральні води (Харківська область). Бромні підземні води виявлені в Карпатах, Криму, де вони використовуються як для ванн, так і для внутрішнього вживання. Терапевтичні властивості цих вод визначаються іоннодольовим складом або іншими біологічно активними компонентами.

Група Е: радонові (радіоактивні) води. Основну їх масу становлять хлоридні киснево-азотні слабомінералізовані води неглибокої циркуляції атмосферного походження, що формуються у зонах порід тектонічного походження (Житомирська, Вінницька, Кіровоградська, Хмельницька, Київська області). На їх базі

функціонують 10 лікувальних установ, зокрема курорт Хмельник (Вінницька область).

Найбільше територіальне поширення в Україні, якщо не брати до уваги мінеральних вод без специфічних компонентів, мають радонові лікувальні води з різноманітним хімічним складом. Вони характерні для північних та центральних областей Правобережжя (Житомирська, Київська, Вінницька, Черкаська, Кіровоградська, Дніпропетровська) та Приазов'я (Запорізька, Донецька).

Радонові мінеральні води застосовують курорти Хмельник, Кремінна, санаторії та водолікарні Житомира, Черкас («Радон»), Білої Церкви, Миронівки, Полоного (Хмельницька обл.). Даний тип вод має значні ресурси для розширення їх використання особливо у південно-східних областях ареалу поширення.

Басейни поширення йодних, бромних та йодобромних мінеральних вод переважно хлоридного натрієвого складу займають значні площі, але не мають цілісного ареалу. Джерела даного типу поширені в АР Крим та Приазов'ї, східних областях України, Причорномор'ї, Львівській та Закарпатській областях. За ступенем мінералізації – це розсоли (до 300 г/л). Вміст йоду становить 0,01-0,1 г/л, броду – 0,02-1,5 г/л.

Води даного типу застосовують в оздоровницях Криму та Закарпаття (Берегівська КРЗ).

Різноранітні за хімічним складом, ступенем мінералізації (0,6-35 г/л) та вмістом сірководню (0,01-0,6 г/л) родовища сульфідних мінеральних вод поширені в трьох ареалах: Карпатський регіон з південно-західним Поділлям; північне Причорномор'я (захід Одещини, південний захід Херсонщини); Керченський півострів. Регіони півдня України залишаються швидше перспективними щодо пошуків та експлуатації родовищ сульфідних мінеральних вод. Натомість родовища заходу України широко використовуються курортами Немирів, Шкло, Любінь Великий.

Три ареали поширення в Україні мають також кремністі мінеральні води: центральна частина Поділля, Закарпаття та міжріччя Сіверського Дінця і Ворскли у верхній частині течії. Ці переважно прісні води (мінералізація до 1,4 г/л) використовують для розливу та на курортах Березівка і Рай-Оленівка Харківської області.

Обмежений ареал поширення, та чи не найширше застосування в рекреаційному господарстві України, мають *вуглекислі* мінеральні води, їх джерела приурочені до території Закарпаття, Покуття, заходу Буковини та Керченського півострова. За складом вони бувають: гідрокарбонатні кальцієві, з загальною мінералізацією до 1,5 г/л (типу Нарзан); гідрокарбонатні натрієві, 6-7 г/л (типу Єсентуки); хлоридні натрієві, 12-97 г/л (типу Арзні). Води даного типу використовують санаторно-курортні заклади Закарпаття та на розлив (Лужанська №1 та №2, Поляна Квасова, Свалява, Плосківська, Драгівська, тощо).

Мінеральні води з *підвищеним вмістом органічних речовин* (Нафтуся та типу Нафтуся (Збручанська, Ново-Збручанська)) поширені на території Львівської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької та Івано-Франківської областей. На базі їх використання розвивається курортне господарство Трускавця, Сатанова, Східниці; функціонують санаторії «Україна» (Хмельницька обл.), «Збруч» (Тернопільська обл.).

По території майже всіх областей України поширені джерела мінеральної води *без вмісту специфічних компонентів* різноманітного хімічного складу, з мінералізацією від 2 до 350 г/л. Води даного типу широко застосовують курорти Трускавець, Моршин, Миргород, Слов'янськ, санаторії Одеської групи курортів, Криму тощо. Такі столові та лікувально-столові води як Айвазовська, Феодосійська, Миргородська, Олеська, Солуки також відносяться до даного типу. Експлуатаційні запаси мінеральних вод даного типу становлять 48% загальної кількості або 31074,2 м³/добу. Найбільш відомі курорти, де використовуються мінеральні води без специфічних компонентів та властивостей – Миргород (Полтавська область), Феодосія (Крим).

Миш'якові мінеральні води мають в Україні вузько локалізований прояв в околицях с. Кваси Рахівського району Закарпатської області. На основі їх використання функціонує санаторії «Гірська Тиса», який має лише два світових аналоги. Даний тип мінеральних вод показаний для лікування анемій, центральної та периферійної нервових систем.

Залізисті мінеральні води в основному використовуються у якості лікувально-столових і йдуть на розлив, їх прояви є у

Вижницькому, Новоселицькому, Хотинському, Сокирянському районах Чернівецької області, на півночі Донеччини.

Запаси мінеральних вод України потребують подальшого уточнення, оскільки дані різних джерел дуже відрізняються. Більш-менш достовірними є дані про найбільш вагомий курортно-бальнеологічний регіон України - Карпатський, де нараховується біля 800 джерел мінеральної води з сумарним дебітом понад 57,5 тис. м³, що становить приблизно чверть всіх водопунктів України та 15% їх сумарного дебіту. Експлуатаційні ж запаси розвідані і затверджені лише для 16 родовищ. Лише запаси мінеральної води в Українських Карпатах можуть забезпечити оздоровлення і лікування понад 7 млн. чол. на рік.

Лікувальні грязі (переїди або пеліти) – це природні колоїдні органомінеральні утворення, що володіють високою пластичністю, теплоємністю і повільною тепловіддачею, біологічно активні речовини (солі, гази, вітаміни, ферменти, гормони тощо), що містять, і живі мікроорганізми. Лікувальні грязі – один з високоефективних лікувальних чинників. У їх склад входять органічні речовини, з'єднань заліза, калія, кальцію, натрію, магнію, мікроелементи, гормонів і вітаміноподібні речовини, біогенні стимулятори, сірководень, мікроорганізми. Компоненти грязі впливають на людину рефлекторно, діючи на нервові закінчення на шкірі, і безпосередньо, потрапляючи в кров і впливаючи на роботу різних органів і систем.

За своїм походженням, особливостями складу і лікувальними властивостями, лікувальні грязі поділяються на:

- торфові (прісноводні, мінеральні),
- мулисті (сапропелі, сульфідні, мінеральні, глинисті),
- псевдовулканічні (соночні та гідротермальні).

З 70 існуючих в Україні курортів загальнодержавного і місцевого значення, грязелікування застосовується на 19 з них (в тому числі на 5 бальнеогрязевого типу, на 11 – бальнеогрязевого кліматичного типу і на 3 – грязевого кліматичного типу). На цих курортах в 79 оздоровчих закладах для лікувальних цілей окрім мінеральних вод і клімату застосовуються пелоїди (мулові і торфові грязі) місцевих родовищ. На сьогодні грязелікування з успіхом застосовується на таких загальновідомих курортах, як Куяльник, Саки, Євпаторія, Бердянськ, Кирилівка, Слов'янськ, Миргород та ін.

Щорічно лише в Криму видобувається близько 3,0-4,0 тис. т лікувальної грязі і 15,0 тис. м³ ропи, яка використовується в здравницях і лікарнях Південного берега Криму, Євпаторії, Саках, Бахчисараю, Феодосії, Судаку, Сімферополя і Севастополя. Запаси лікувальної грязі складають 23,4 млн. м³, з яких 16 млн. м³ (68%) знаходяться в трьох озерах Керченського, 4,4 млн. м³ (19%) – в двох басейнах Сакського лікувального озера (Сакський район), близько 3,0 млн. м³ (13%) – в озері Джарилгач (Чорноморський район).

Не дивлячись на значні запаси, лікувальні грязі освоюються в невеликих об'ємах.

Нещодавно на території України в одній з бухт затоки Сиваш були відкриті і розроблені лікувальні грязі, які унікальні за своїми властивостях – Поряд з місцем локалізації грязі розташовано джерело з «рожевою» водою. Саме ця «рожева» вода, вступаючи в контакт з лікувальними грязями, підсилює їх корисну дію і робить їх унікальними по своїй властивості. Сивашська лікувальна грязь пройшла всі необхідні дослідження і сертифікацію (Одеський НДІ медреабілітації і курортології).

В санаторно-курортних закладах України найширше застосування мають мулові органо-мінеральні *сульфідні грязі солоних озер та лиманів* Азово-Чорноморського регіону. Це тонкодисперсні мулові відклади в основному солоних водоймищ, переважно мінерального складу, з вмістом невеликої кількості (до 10% на суху речовину) органічних речовин і в різній ступені збагачених водорозчинними солями і сульфідами заліза. За зовнішнім виглядом мінеральні сульфідні грязі являють собою чорну або темно-сіру пластичну масу з запахом сірководню, яка в підігрітому (до 40°C) стані може використовуватись в лікувальних цілях. Їх загальні розвідані запаси становлять близько 125 млн. м³. За розвіданими запасами найбільшими родовищами є лимани: Алібей, Шагани, Куяльницький, Тилігульський, Хаджибейський. Мулові грязі знайшли широке застосування як самостійно, так і в поєднанні з іншими лікувальними факторами, на курортах Одеси, Криму, Запорізької та Херсонської областей.

Морські сульфідні мулові грязі – це мулові відклади, які накопичуються на дні морських заток і характеризуються незначною концентрацією сульфідів, високим вмістом глинистих

речовин, постійним іонним складом і середньою мінералізацією грязьового розчину, які близькі за своїм складом і мінералізацією до морських вод. Представниками цього підтипу мулових грязей є родовища пелоїдів Обіточної, Бердянської, Таганрозької (Маріупольської), Новоазовської, Ялтинської заток.

Сульфідні грязі поділяються на декілька підвидів. Зокрема: *приморські сульфідні мулові грязі* – це мулові відклади приморських озер та заток, які повністю чи частково відмежувались від моря піщано-гравійними пересипами чи косами. За мінералізацією і іонним складом грязьового розчину приморські грязі, близькі до морських вод, які живлять їх, але в значному ступені залежать від гідролого-гідрохімічного режиму водоймища, ґрунтового та поверхневого стоку. До цього підтипу пелоїдів відносяться родовища мулових грязей цілої низки озер і лиманів Північного і Кримського Причорномор'я та Приазов'я (Куяльницький, Хаджибейський, Алібей, Шагани, (Одеська обл.) Будацький, Тілігульський, Березанський (Миколаївська обл.) Бейкуський лимани, Сакське, Чокрацьке, Узунларське, Кояське, Велике, Тобечицьке озера і багато інших).

Материкові сульфідні мулові грязі – це донні відклади солоних континентальних озер. На Україні вони приурочені до озер-стариць, які розташовані в заплаві річок (оз. Гопри, оз. Солоний Лиман), і до суфозійних озер, які утворилися внаслідок розчинення і вимивання поверхневими і ґрунтовими водами солей з порід (оз. Прокоф'євське).

Озерно-джерельні мулові грязі – це мулові відклади невеликих водоймищ різного походження, які живляться, переважно, за рахунок підземних мінеральних вод. Місцем формування відомих в Україні родовищ є карстові озера (оз. Сліпне, оз. Ріпне).

У північній та західній частинах України поширені *торфові лікувальні грязі* – це болотні відклади, які складаються, переважно, з розкладених чи напіврозкладених рослинних залишків. Торфові поклади в Україні формуються, переважно, в лісовій і лісостеповій медико-географічних зонах. Основний показник, який обумовлює лікувальне застосування торфових грязей, є ступінь його розпаду. Торфи зі ступенем розпаду 40% і вище з урахуванням інших вимог, які ставляться до них, відносяться до лікувальних.

Серед найвідоміших родовищ – Немирівське, Кнеселівське, Шкловське, Великолюбінське, Нинівське, Моршинське (Львівська обл.), Війтівецьке (Вінницька область), Настасівське (Тернопільська обл.), Вичавки (Рівненська обл.) Черченське, Підпечеринське, Осмолодське (Івано-Франківська обл.), Журавицьке, Головненське, Малиновське, Берестечське (Волинська обл.), Зарічанське (Житомирська обл.), Малосорочинське, Семіренки (Полтавська обл.), Березівське (Харківська обл.) і родовища Глибочицького, Сторожинецького, Вишнівського районів (Чернівецька обл.). Найбільшим родовищем вважається Моршинське – запаси грязей становлять 239 тис. м³.

Сапропелеві грязі – це донні органо-мінеральні відклади з вмістом не менше 10% органічних речовин (на суху речовину), в основному, прісноводних об'єктів, які утворюються внаслідок розкладу флори і фауни водоймищ під впливом мікробної діяльності. Сапропелі відносяться до так званих «м'якодіючих» лікувальних грязей. Великий відсоток органічних речовин, висока вологоємність, тонкий механічний склад і малий вміст водорозчинних солей обумовлюють високу теплоутримуючу здатність сапропелевих грязей і їх щадячу дію на організм хворого.

Згідно з прийнятою класифікацією сапропелі розрізняються на низькозольні, середньозольні і високозольні, серед яких виділяються наступні різновиди: водоростеві, зоогенові, торфові і гумусові, глинисті і вапнякові. Розповсюдження сапропелевих грязей, які утворюються, переважно, в прісноводних водоймищах, підпорядковано зональності самих озер.

Сапропелеві відклади мають найбільше розповсюдження в лісовій медико-географічній зоні (Шацькі озера). Поширені вони на Поліссі: с. Вільчани, Житомирської обл.; Микулинецьке родовище в Тернопільській обл.; озера Скорінь і Бурків у Любешівському, Ковпино і Оріхове в Ратнівському, Синове у Старовижівському, Туричанське в Турійському та Охотин у Ковельському районах Волинської обл. Розвідані запаси сапропелів лише на Волині становлять 61,2 млн. т. Треба відзначити, що сьогодні сапропелеві грязі в Україні в санаторно-курортній чи клінічній практиці не застосовуються.

Сопочні (сопкові) грязі являють собою напіврідкі глинисті відклади неоднорідного механічного складу, які утворюються внаслідок витискання на поверхню під тиском вуглеводневих газів та води подрібненого глинистого матеріалу у вигляді розрідженої маси. Вони містять в собі підвищену концентрацію мікроелементів і малу кількість органіки.

В Україні сопочні грязі розповсюджені на Керченському півострові (Булганацькі сопки) і в санаторно-курортній практиці практично не застосовуються у зв'язку з практично необмеженими запасами в цьому регіоні сульфідних мулових грязей.

В якості бальнеологічних ресурсів все більше застосування знаходять *бентонітові глини*: санаторії Саків і Євпаторії використовують глини Кудрінського родовища.

У санаторно-профілактичних закладах переважно Карпатського регіону широко застосовують *озокерит* (гірський віск), який являє собою суміш високомолекулярних вуглеводів, смол і асфальтенів, що й визначає лікувальні властивості цієї паливної корисної копалини. Більшість родовищ озокериту в Україні приурочені до Передкарпаття. Саме тут знаходяться найбільші у світі: Бориславське (експлуатується з 1856 року) та Трускавецьке родовища. На території Львівської області прояви озокериту є також в смт. Стара Сіль та с. Івана Франка. Родовища Івано-Франківщини (Дзвиняцьке, Старунське) переважно виведені з експлуатації.

На основі використання мінеральних вод, лікувальних грязей та озокериту в Україні сформувалась світового значення мережа бальнеологічних, бальнеогрязьових, грязьових курортів. Заклади, що функціонують за рахунок використання бальнеологічних ресурсів, розташовані переважно в Карпатському і Причорноморсько-Азовському регіонах.

Сьогодні на 70 курортах нашої країни відкриті 442 санаторно-курортні установи, які в оздоровчо-лікувальному процесі використовують мінеральні води та лікувальні грязі. Але цими лікувальними закладами поки що освоєно лише 8% експлуатаційних запасів мінеральних вод і ще менше – 1,8% підрахованих ресурсів цих вод.

Лікувальне значення мають води Чорного та Азовського морів. Ці води (особливо чорноморські) високо мінералізовані; вони

складаються з більш як 60 хімічних елементів, у тому числі натрію, калію, магнію, кальцію, бром, бору, літію та ін. Сполуки цих елементів позитивно впливають на організм людини; морські ванни, як і повітря приморських районів, насичене парами морської води, мають лікувальне значення.

В Україні створено кілька підземних лікарень-клінік. Спеціалісти спелеотерапії провели ряд дослідів у тернопільських печерах – *Кришталевій* та *Озерній*. Отримані експериментальні дані свідчать про лікувальні властивості мікроклімату печер і доцільність створення тут алергологічних стаціонарів для лікування хворих хронічними бронхітами, пневмонією, бронхіальною астмою.

Різновиди екологічного туризму можуть реалізовуватись в межах 8512 територій та об'єктів ПЗФ загальною площею 4,418 млн. га в межах території України та 402500,0 га в межах акваторії Чорного моря (станом на 2020 р.).

Рекомендована література: 2-3, 7, 10, 11, 13-18, 20-21, 22, 25, 28, 33-34, 42, 44, 51, 53, 59, 62-64

ЛЕКЦІЯ 5

Тема 5. Геотуристичні аспекти організації та функціонування підприємств санаторно-курортного господарства України

1. Санаторно-курортне господарство України: історія становлення та сучасний стан.
2. Унікальність, багатство й різноманітність курортних ресурсів держави.
3. Географія санаторно-курортного господарства України.
4. Регіональні особливості та тенденції змін геопросторової організації санаторно-курортного господарства України.

Санаторно-курортні заклади – це заклади охорони здоров'я, що розташовані на територіях курортів і забезпечують надання громадянам послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних лікувальних ресурсів.

Ядрами територіальної організації рекреаційно-туристичного комплексу України, просторовими точками його опорного каркаса

були і залишаються курортно-оздоровчі заклади. *Курорт* – це місцевість, що має відповідні лікувальні умови і ресурси, які використовуються для лікування й оздоровлення людей певною господарською структурою.

Нині у нашій державі на рівні Закону України «Про курорти», який набрав чинності 5 жовтня 2000 р., формалізоване визначення курорту. Ним вважається «основна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури, і використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації і підлягає особливій охороні». Рішення про надання певній території статусу курорту державного значення приймаються Верховною Радою України на основі відповідного подання Кабінету Міністрів України.

Перспективи розвитку санаторно-курортної галузі в Україні значні, адже ця сфера є одним з основних соціальних інститутів, що вирішує проблему підвищення якості здоров'я населення (одного з найважливіших показників оцінки людського потенціалу як основи для розвитку економіки країни)

Попит на санаторно-курортне лікування з кожним роком збільшується, що пов'язано із підвищенням інтересу до здорового способу життя та відпочинку на екологічно чистих територіях.

Основна перевага санаторно-курортного господарства України – наявність значного природно-ресурсного потенціалу. Окрім соціальної спрямованості, сфера рекреаційно-санаторних послуг має особливе значення для національної економіки завдяки формуванню значної величини доданої вартості та надходжень як до державного, так і до місцевих бюджетів. За результатами досліджень, прямий вклад курортно-рекреаційної сфери у формування ВВП в європейських країнах диференціюється в діапазоні від 0,4% до 9,5%, в Україні – не перевищує 1,0%, хоча за оптимістичним сценарієм до 2026 р. в сукупності складатиме 3,8% ВВП.

Державна політика відносно функціонування та розвитку сфери оздоровчих послуг здійснюється Міністерством інфраструктури і Департаментом туризму та курортів Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. Окрім цього, Міністерство охорони здоров'я контролює дотримання вимог щодо лікування, профілактики та реабілітації хворих в санаторно-курортних і оздоровчих закладах. Інспекцію раціонального використання,

відтворення і охорону природних лікувальних ресурсів здійснює Міністерство екології та природних ресурсів України.

Розвиток рекреаційно-санаторних послуг в Україні характеризується, перш за все, показниками діяльності вітчизняного санаторно-курортного комплексу (табл.1).

Таблиця 1

Показники діяльності санаторно-курортного комплексу України у
1995-2017 роках

Показники Рік	1995	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість оздоровчих закладів, од.	3417	3245	3011	3012	2897	2154	1928	1863	1722	1695
Темпи зниження показника до базисного періоду, %	x	5,0	11,9	11,9	15,2	37,0	43,6	45,5	50,0	50,4
Загальна чисельність ліжок (місць), тис. од.	562	482	449	445	383	271	234	234	201	195
Темпи зниження показника до базисного періоду, %	x	14,2	20,1	20,8	31,9	51,7	58,4	58,4	64,2	65,3
Чисельність оздоровлених, тис. осіб	3515	3267	2987	2942	2904	1952	1610	1483	1508	1476
Темпи зниження показника до базисного періоду, %	x	7,1	15,0	16,3	17,4	44,4	54,2	57,8	57,1	58,0
Загальна кількість санаторіїв, од.	489	465	456	453	284	202	187	184	172	170
Темпи зниження показника до базисного періоду, %	x	4,9	6,7	7,4	41,9	58,7	61,8	62,4	64,8	65,2
Кількість дитячих санаторіїв, од.	199	173	168	167	161	132	117	111	107	106
Темпи зниження показника до базисного періоду, %	x	11,0	15,6	16,1	19,1	33,7	41,2	44,2	46,2	46,7
Кількість пансіонатів з лікуванням, од.	62	59	54	55	39	21	16	14	12	9
Темпи зниження показника до базисного періоду, %	x	4,8	12,9	11,3	37,1	66,1	74,2	77,4	80,6	85,5
Кількість санаторіїв-профілакторіїв, од.	517	291	234	224	185	147	118	79	63	56
Темпи зниження показника до базисного періоду, %	x	43,7	54,7	56,7	64,2	71,5	77,2	84,7	87,8	89,2

Аналіз отриманих даних (табл.1), переконливо доводить, що за досліджуваний період (1995-2017 рр.) в Україні сформувалась тенденція до скорочення кількості санаторно-курортних закладів. У 2017 році загальна чисельність оздоровчих закладів знизилась при порівнянні з 1995 роком на 49,6%, тобто майже на половину, серед

них санаторіїв – на 65,2%, зокрема дитячих санаторіїв - практично вдвічі (106 од. проти 199 од.).

Серед оздоровчих закладів найбільше скорочення відбулося серед пансіонатів з лікуванням та санаторіїв-профілакторіїв. Найбільш вагоме зменшення чисельності оздоровчих закладів відбувалось з 2014 року, на що вплинула, скоріш за все, політична ситуація в Україні.

Звісно, катастрофічне скорочення курортної мережі не могло не позначитись на показниках кількості ліжко-місць і оздоровлених. Так, темп зниження чисельності ліжко-місць в 2017 році до 1995 року становить 65,3%, а оздоровлених осіб – 58,0%. Аналіз кількості ліжко-місць, в розрахунку на один оздоровчий заклад, в динаміці демонструє той факт, що поряд зі спадом загальної чисельності зменшувалась їхня середня місткість. Зміни середньої місткості закладів рекреації за досліджуваний період свідчать про погіршення ситуації в питаннях надання санаторно-курортних послуг, на що, деякою мірою, вплинули не достатнє сприяння і підтримка з боку державних та регіональних органів влади.

Лікувально-курортні установи в основному поділяються на типи:

- а) за особливостями наявних природних умов і ресурсів;
- б) характером оздоровчого впливу на людину.

За першим підходом до типології курортів виокремлюють бальнеологічні, грязьові, кліматичні, кумисолікувальні тощо. За другим – лікувальні, реабілітаційно-коригуючі, рекреаційно-профілактичні.

Остання типологія вказує на те, що курорти в наш час уже не можна розглядати лише, як лікувальні установи. Зростає їхня функція, спрямована на профілактику захворювань, оздоровлення, поліпшення функціонального стану практично здорових людей. Для сучасних курортів характерними є поєднання різних типів діяльності і використання різних ресурсів, у тому числі доставлених з інших курортів. Медичний профіль курорту визначається як наявними природними умовами і ресурсами, так і тими чи іншими рекреаційними потребами держави в цілому й окремих її частин.

Курортні місцевості України почали використовуватися з метою лікування дуже давно. Задовго до нашої ери експлуатувалися знамениті сакські грязі. Про це є свідчення Плінія Старшого. Розкопки міст узбережжя Чорного моря археологами дали дані про використання тут мінеральних вод у спеціальних лікувальних купальнях. Скільки люди живуть в Україні, стільки вони потребують

лікування, шукають і знаходять відповідні природні ресурси для цього. Підтвердженням цього є відкриття неграмотними селянами з хуторів навколо міста Миргорода ще на початку ХХ ст. знаменитої нині мінеральної води «Миргородська». Вчені почали вивчати її цілющі властивості лише після того, як побачили, що місцеві селяни набирають воду з фонтану у центрі міста і бочками везуть її додому. На запитання «Навіщо вони це роблять?» селяни відповідали: «П'ємо від живота».

Однак є письмові свідчення, що вже в ХV ст. місцеве населення інтенсивно використовувало лікувальні мінеральні води Передкарпаття і Закарпаття. Із незапам'ятних часів у Карпатах були копанки, де збиралася мінеральна вода. Біля неї ставилася лавка і кожен подорожній або людина зі спеціальною метою могли випити кухоль води, «яка як квас або вино». Автор цих рядків ще школярем у туристичних походах по Закарпаттю не раз натрапляв на такі копанки з природно газованою водою.

Власне курорти як господарські об'єкти були засновані в Україні у першій половині ХІХ ст. Розпочалося інтенсивне освоєння рекреаційних ресурсів у найбільше сприятливих і доступних місцевостях сучасних Закарпатської, Львівської, Донецької, Одеської областей і АРК.

Перша бальнеолікарня з відповідним житловим фондом для відпочиваючих виникла на курорті Немирів Львівської області ще у 1814 р. Через 4 роки у Закарпатті на Вишківській замковій горі почали використовувати місцеві мінеральні води для ванн («купіль»). Ще через 9 років виникла перша в Україні грязелікарня в м. Саки (1827 р.). Тоді ж побудовано бальнеологічну лікарню в Трускавці. Пізніше у 1829 р. Відбулося відкриття Одеських грязьових курортів. У 1833 р. постав знаменитий Куяльник під Одесою.

Після Першої світової війни і воєнних дій на території України багато курортів занепало. З 1920 р. у різних частинах України, які увійшли до складу СРСР, Польщі, Чехословаччини, почалося відродження рекреаційно-курортного господарства. Під час Другої світової війни багато з них були повністю або частково зруйновані. Але говорити про те, що в цей час відповідне господарство не функціонувало, не можна. Німецькі військові доволі інтенсивно використовували курорти Одеси і Криму для лікування й оздоровлення поранених.

Після завершення Другої світової війни більшість українських етнічних земель увійшла до складу УРСР і їх рекреаційне

господарство почало розвиватися у загальному контексті рекреаційних систем СРСР. Характерними особливостями були дотаційність з боку держави, незадовільна матеріально-технічна база, обмежені можливості проведення дозвілля тощо. Курортне господарство України аж до проголошення незалежності практично було відірване від європейської і світової рекреаційних систем. Майже на 100% курорти України орієнтувалися на лікування і жорсткий санаторно-курортний режим.

Після проголошення незалежності в 1991 р. для керівництва діяльністю курортів було організоване ЗАТ «Укрпрофоздоровниця». Значною мірою воно консервувало недоліки радянської системи управління. Окремі міністерства і відомства мають власні відомчі курорти, а це пережиток минулих часів. Іноземні держави (Росія, Казахстан, Білорусь) теж мають свої рекреаційні установи в Україні, що неможливо, наприклад, у таких країнах з розвиненим рекреаційним господарством, як Туреччина або Єгипет.

Більша частина санаторно-курортних закладів України зосереджена в АРК (16,7%), Донецькій (14,6%), Одеській (11,6%) і Дніпропетровській (7,1%) областях. У першій і третій адміністративно-територіальних одиницях вони зосереджуються завдяки наявним рекреаційним ресурсам, у другій і четвертій - внаслідок наявних рекреаційних потреб. У цілому на ці області припадає близько половини всіх санаторно-курортних закладів країни.

Лікування системи кровообігу. Ці хвороби є найпоширенішими не лише в Україні, а й в усіх країнах європейської цивілізації. Велике емоційне навантаження, малорухомий образ життя, неправильний режим харчування тощо викликають постійне зростання рекреаційних потреб у цьому виді лікування по всьому світу. Україна володіє ресурсами світового значення для задоволення таких потреб, однак використовуються вони все ще вкрай недостатньо. Переважною мірою це стосується Карпатського регіону.

Найбільша кількість санаторно-курортного фонду за профілем лікування систем кровообігу припадає на Одеську, Донецьку області й АРК. Так, на Одещині найвідомішими санаторіями є «Батьківщина», «Дружба», «Лермонтовський», «Горького», «Чувиріна», «Україна», «Чорноморський», «Юність», «Фонтан». У Криму найбільше санаторіїв такого профілю розташовано в Євпаторії («Зоряний», «Мирний», «Прикордонний», «Шевченко») та Ялті («Запоріжжя», «Енергетик», «Київ», «Лівадія»).

У Донецькій області з її найбільшими в країні рекреаційними потребами у лікуванні хвороб систем кровообігу функціонує на основі використання місцевих рекреаційних ресурсів чотири санаторії у Святогірську, по одному у Красному Лимані і Слов'янську. Чотири таких санаторії є в Бердянську, два у Ворзелі під Києвом («Зоря» й «Україна») і по одному у Великому Любені, Квасах, Полянні, Кремінній, Брюховичах під Львовом та ін. Реабілітаційні центри людей, які хворі на інсульт і інфаркт міокарда, як спеціалізовані санаторії діють у Слов'янську, Ворзелі, Хмільнику, Верхньодніпровську тощо.

Лікування захворювань нервової системи. Зростання захворювань нервової системи пов'язане із сучасними умовами життєдіяльності людини і деградацією її природного довкілля. Є безпосередній зв'язок між хворобами систем кровообігу і нервовими захворюваннями, тому нерідко їх лікують в одних і тих самих санаторіях. Основними центрами є Одеса, Куяльник (Одеська обл.), Святогірськ, Красний Лиман, Слов'янськ, Маріуполь (Донецька обл.), Бердянськ і Кирилівка (Запорізька обл.), Ялта і Саки (АРК). Серед інших можна виокремити санаторії Карпатського регіону «Синяк», «Гірська Тиса», «Карпати», «Черче», «Квітка Полонини».

Є такі санаторії в Хмільнику, Пущі-Водиці під Києвом, Кремінній, Немирові, Голій Пристані тощо. Все більше виникає спеціалізованих санаторіїв і реабілітаційних центрів для дітей і дорослих. Найвідомішим із них є санаторій «Хаджибей» в Одеській області, який спеціалізується на лікуванні і соціальній адаптації дітей із вродженими захворюваннями нервової системи.

Лікування захворювань органів травлення. Основним лікувальним ресурсом при захворюваннях органів травлення є джерела мінеральних вод різного складу і мінералізації. З цієї причини санаторно-лікувальні заклади такого типу чітко "посаджені" на відповідні родовища лікувальних мінеральних вод.

У Трускавці є сім санаторіїв, які використовують унікальну гідрокарбонатно-сульфатно-кальцієво-магнієву воду «Нафтуся». Крім того, ця вода містить органічні речовини, що надають їй не лише специфічного присмаку нафти, а й мають лікувальні властивості. Особливо дієва ця вода при лікуванні хронічних захворювань нирок, печінки і порушень обміну речовин.

Шість санаторіїв у Моршині (Львівська обл.) і чотири в Миргороді (Полтавська обл.) орієнтуються на мінеральні води неспецифічного складу, які характеризуються наявністю азоту, метану, радію тощо.

На подібних водах базуються санаторії Куяльника, Саки, Феодосії, Слов'янська тощо.

На основі потужних родовищ вуглекислих вод Карпатського регіону діють лікувальні заклади в Полянні, Сваляві, Голубиному («Квітка Полонини»), Шаяні тощо. Запаси мінеральних вод такого складу є не лише на Закарпатті, а й у Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій областях та у східній частині Криму.

Унікальними є води Березівки (Харківської обл.), так звані Бермінводи, що містять кремнієві сполуки. Бальнеологічні санаторії є в Бердянську, Одесі, Феодосії та багатьох інших містах і селах (наприклад, маловідома Степань у Рівненській обл. або Велика Багачка в Полтавській обл.)

Попереду в Україні освоєння родовищ інших унікальних лікувальних мінеральних вод, зокрема йодних, бромних і йодо-бромних вод Карпат, Приазов'я і Причорномор'я.

Лікування органів дихання. Найбільше санаторіїв (18), які займаються лікуванням захворювань органів дихання не туберкульозного характеру зосереджено в Криму (Велика Ялта та Алушта).

Вони переважно спеціалізуються на цьому виді діяльності як основному. Такими є окремі санаторії «Водоспад» у Яремчі, «Золота нива» і «Патрія» у Сергіївці, «Перлина» в Одесі, «Лазурний» у Бердянську, «Приморський» у Запорізькій області, «Ялинка» у Курортному на Харківщині.

Більш універсальні функції виконують Закарпатські санаторії «Синяк» і «Квітка Полонини» і санаторії Донеччини: «Щурівський» (Красний Лиман), «Шахтар» (Святогірськ), «Донбас» (Слов'янськ).

В Україні склалася регіональна спеціалізація Карпат, а також ландшафтів лісостепової зони на лікуванні туберкульозу легенів. Ця хвороба в останні роки знову почала поширюватися. Поєднання хвойних і листяних порід дерев, сосни і дуба найсприятливіше впливає на лікування хворих на цю підступну хворобу. Особливо виокремлюються санаторії, розміщені на великих лісових масивах: Пуща-Водиця, Прохорівка, Качанівка, Соснівка, Ворохта, Яремча, Татарів, Старий Крим, Косів тощо.

Лікування захворювань опорно-рухового апарату. Україна має рекреаційні ресурси світового значення для успішного лікування захворювань опорно-рухового апарату. Для цього використовуються як мінеральні води, так і лікувальні грязі (пелоїди), до яких належать сульфідні мулові грязі соляних приморських і материкових озер

(санаторії м. Євпаторії та «ім. Бурденко» в м. Саки). В останньому є музей, де відображені реальні приклади зцілення людей. Є декілька санаторіїв такого профілю в Одеській, Запорізькій і Донецькій областях.

Лікувальні торфові грязі використовуються в Хмільнику, Миргороді, Черче (Івано-Франківська обл.), Любені Великому, Шкло, Моршині і Немирові (Львівська обл.) тощо.

Набагато інтенсивніше з метою лікування захворювань опорно-рухового апарату можуть використовуватися великі запаси родонових вод, перелік яких постійно доповнюють нововідкриті. Найвідомішими є родонові води Хмільника Вінницької області. Є вони в Київській області (Миронівна, Владиславівка, Біла Церква, Конча-Заспа), Полонному (Хмельницька обл.), Великому Анадолі (Донецька обл.), Кривому Розі, Житомирі. Дуже перспективне у цьому плані Закарпаття, де вже у декількох місцях виявлено родонові води.

Серед інших міст, де розташовані санаторії, які спеціалізуються на лікуванні цих хвороб, виокремлюються Затока, Гола Пристань, Синяк, Кваси, Дніпродзержинськ та ін.

Лікування сечостатевої системи та інших захворювань. Нирки, як і печінка, є фільтруючими органами, які в нашому екологічно забрудненому середовищі приймають на себе основний удар. Тому урологічні захворювання набувають дедалі більшого поширення не лише в Україні, а й у цілому світі. Спеціалізованими курортами за цим профілем лікування є Трускавець, Миргород, Євпаторія, Куяльник, Немирів, Ялта, Гола Пристань, Бердянськ, Кваси, Шаян, Шкло, Красний Лиман та ін.

Гінекологічні захворювання є лікувальним профілем санаторіїв переважно південних курортів, які використовують сульфідні мулові грязі, зокрема Євпаторії, Бердянська, Сергіївки, Слов'янська, Маріуполя, Кирилівки, Голої Пристані. У Карпатському регіоні вирізняються Великий Любін і Синяк.

Поширення захворювань на діабет викликало необхідність створення спеціалізованих санаторіїв для лікування дорослих і дітей. Тут виокремлюються Миргород і Трускавець. Нинішньою особливістю є збільшення захворювань шкіри. Це зумовило створення спеціалізованих санаторіїв у Бердянську, Немирові (Вінницька обл.), Сатанові (Хмельницька обл.), Синяку і Великому Любені.

Приватизація закладів вітчизняного курортного комплексу може позитивно вплинути на розвиток сфери санаторно-курортних послуг за умови постійного і ефективного державного регулювання.

Аналіз чисельності громадян, за видами одержаних санаторно-курортних послуг, доводить їх різну структуру в залежності від закладів оздоровлення. У 2017 році частка оздоровлених в санаторіях дорівнювала 28,4%, в тому числі в дитячих – 7,4 %, у пансіонатах – тільки 1,1 %, санаторіях-профілакторіях – 4,4%. Таке коливання обумовлено впливом певних чинників, зокрема більшим скороченням конкретних видів закладів, ціновою політикою вартості санаторно-курортних послуг та платоспроможністю окремих верств населення, політичною ситуацією на тій чи іншій території країни.

З вартістю одного ліжка-дня безпосередньо пов'язане формування цін на путівки оздоровчих закладів. В Україні середня вартість путівки набагато перевищує мінімальну та середньомісячну заробітну плату пересічного українця протягом всього вивченого періоду. Так, в 2010 році це переважання щодо середньомісячної зарплати складало 2,5 рази, мінімальної – 6,2 разів. У 2017 році спостерігалась аналогічна закономірність: відносно середньомісячного заробітку різниця – в 1,3 рази, мінімального – в 5,4 разів, що доводить факт неплатоспроможного попиту населення нашої країни на санаторно-курортні послуги.

Сфера санаторно-курортних послуг характеризується регіональністю, що визначається існуванням значної кількості оздоровчих закладів в окремих областях країни. Регіональне розташування тих чи інших курортних підприємств залежить від природних, економічних та просторових умов кожної місцевості (табл. 2).

Як видно з таблиці, в усіх регіонах України наявні санаторно-курортні та оздоровчі заклади. Станом на 2017 рік за найбільшою кількістю оздоровчих закладів в першу п'ятірку входять Одеська, Запорізька, Миколаївська, Херсонська та Дніпропетровська області. За рейтингом чисельності санаторіїв (за цей же рік) регіони розміщуються наступним чином: Львівська, Одеська, Закарпатська, Вінницька, Полтавська, Харківська і Запорізька області. Останні три області посіли рівні позиції, позаяк в них функціонувала однакова кількість санаторно-курортних закладів, а саме по 9 одиниць.

Таблиця 2

Розподіл оздоровчих закладів за регіонами України, од.

Регіони	2010 рік		2017 рік	
	кількість закладів тривалого перебування	з них санаторії	кількість закладів тривалого перебування	з них санаторіїв
Україна	3011	456	1695	170
АР Крим	547	115	-	-
Вінницька	30	21	20	9
Волинська	65	6	76	4
Дніпропетровська	124	17	115	5
Донецька	347	15	74	6
Житомирська	20	6	13	3
Закарпатська	62	19	45	16
Запорізька	213	16	258	8
Івано-Франківська	36	11	30	7
Київська	80	13	60	6
Кіровоградська	41	3	21	2
Луганська	83	12	4	1
Львівська	102	47	56	33
Миколаївська	185	10	186	3
Одеська	424	35	350	21
Полтавська	29	13	31	9
Рівненська	22	9	12	3
Сумська	24	3	19	1
Тернопільська	18	10	11	3
Харківська	95	15	63	8
Херсонська	236	8	147	1
Хмельницька	17	14	16	8
Черкаська	60	9	44	3
Чернівецька	12	5	7	2
Чернігівська	37	7	17	1
м. Київ	49	15	20	7
м. Севастополь	24	2	-	-

Кримський регіон – одна із основних санаторно-курортних зон в Україні. Даний регіон має унікальні, компактно розміщені рекреаційні та природні ресурси, що забезпечують розвиток у лікувально-оздоровчій, екологічній та спортивній сферах. Важливою перевагою регіону є інфраструктурна забезпеченість та вигідне географічне положення, адже до окупації Кримського півострова

рекреаційні об'єкти регіону були надзвичайно популярними серед вітчизняних і зарубіжних туристів. У регіоні знаходяться:

- 90% рекреаційних об'єктів сконцентровано на вузькій 3-х кілометровій прибережній смузі моря;
- довжина пляжів займає 517 км;
- наявність лікувальних грязей (з балансовими запасами 22,4 млн м³);
- клімат гір, передгірських та рівнинних територій, що є сприятливим для лікування та відпочинку у зимовий та літній періоди;
- наявність для використання мінеральних вод (з потенційним дебітом 14 тис. м³ на добу).

Другим за унікальністю та сприятливістю для розвитку сфери санаторно-курортних послуг є *Карпатський регіон*. Український науковець В. Євдокименко поділяє даний регіон на 18 зон в залежності від рекреаційної специфіки, наявності ресурсів, можливості задоволення різних потреб споживачів санаторно-курортних послуг. Для багатьох районів курортна господарська діяльність є фундаментальною щодо організації санаторно-курортного лікування та оздоровлення, зокрема для Розтоцького, Прикарпатського, Свалявсько-Мукачівського та Воловецько-Міжгірського районів має особливо важливе значення.

Центральний регіон, який має найбільшу площу (15,1% території України), посідає друге місце після Донецького за чисельністю населення, що й визначає його високі рекреаційні потреби. Вони частково можуть бути задоволені завдяки:

- сприятливим кліматичним умовам і наявності численних водних об'єктів;
- широкому залученню до рекреаційної сфери лісових масивів,
- об'єктів природно-заповідного фонду;
- експлуатації джерел мінеральної води.

Слід зазначити, що обмеженість рекреаційних ресурсів, а також інфраструктури, як і складна екологічна обстановка перешкоджають повній реалізації потреби громадян в санаторно-курортних послугах.

Надзвичайно вагомим в плані рекреації регіоном держави є *Причорноморський*, що охоплює 14,3% площі і 10,1% населення України. Регіон характеризується наступними ресурсами:

- тепла морська вода, просторі пляжі та морське повітря;
- 72,1% розвіданих покладів сульфідно-лікувальних грязей;
- майже 7,5% запасів мінеральних вод різноманітних видів,

зокрема йодобромних, бромних, а також мінеральних вод без специфічних сполук та властивостей;

- потужний (на третьому місці за чисельністю санаторно-курортних установ та їхньою місткістю) санаторно-курортний фонд.

Санаторно-курортні заклади регіону сконцентровані у вузькій прибережній зоні, що обумовлено географічними особливостями, а решта території забезпечує потреби в продукції сільського господарства. В даному регіоні сформований ефективний Одеський рекреаційний район та освоєні рекреаційні зони Коблевого, Миколаєва, Очакова, Голої Пристані, Арабатської Стрілки і Скадовська.

Донецький і Придністровський райони, котрі також розташовані у південній частині України, характеризуються подібністю природно-ресурсних баз не лише між собою, але і з Причорноморським регіоном, перевага якого полягає в тривалішій історії рекреаційної діяльності та у вищому рівні конкурентоспроможності. Проте, зазначені території мають і свої особливості та привабливість. Регіон володіє достатньою кількістю рекреаційних ресурсів, необхідних для задоволення цих запитів. Основними серед них є:

- мінеральні води (11,2%), переважно без специфічних сполук, бромні, залізисті і радонові;
- лікувальні грязі (озера Сліпне і Ріпне);
- особливий мікроклімат у лісах басейну Сіверського Донця на півночі регіону та на березі Азовського моря, надзвичайно сприятливий для розвитку дитячого оздоровлення і відпочинку;
- достатньо розвинений і розгалужений санаторно-курортний фонд (13,5% від загальнонаціонального показника – головним чином, за рахунок баз рекреації, дитячих та юнацьких оздоровчих таборів).

В Донецькому регіоні санаторно-курортні заклади зосереджені у крайніх північних та південних районах, що є наслідком низки факторів: висока густота екологічно-небезпечних виробничих підприємств (хімічна, металургійна, гірничо-видобувна промисловості); розташування в степовій зоні з невеликою протяжністю узбережжя Азовського моря; нестача прісної води; бідна історична та культурна спадщина (цінність являють лише пам'ятки античної епохи). Найбільш знані курорти – Святогірськ, Слов'янськ, Старобільськ, Маріуполь, Кременна, Мелекіне.

На відміну від Донецького регіону, Придніпровський володіє ширшим виходом до Азовського моря, на території району знаходиться велика водна артерія (нижня течія Дніпра), а також

присутня більша кількість історико-культурних пам'яток (елліністичний період та козацька доба). До інших ресурсів регіону відносяться:

- поклади лікувальних грязей (Утлюцький та Молочний лимани, озера Солоний Лиман, Красне, Велике, Кирилівське);
- мінеральні води (йодо-бромна, бромна, без специфічних сполук і властивостей);
- сприятливі для геліо-, таласо- та аеротерапії кліматичні умови. Найбільш знані курорти регіону - Приморськ, Бердянськ, Солоний Лиман, Новомосковськ, Кирилівка.

Подільський регіон у перспективі може перетворитись на потужний рекреаційний центр. Тут вже сьогодні розвивається паломницький, пізнавальний, сільський, водний (сплав на каное і байдарках), спелеотуризм. Майбутній розвиток рекреаційної галузі в регіоні можливий за рахунок:

- оптимальних, сприятливих погодних умов;
- значних джерел мінеральних вод (радонова, крем'яниста, сульфідна, бромна, без специфічних сполук, з підвищеним вмістом органічних сполук типу Нафтуся), торфових грязей (Настасівське, Війтівецьке родовища тощо), сапропелів (Микулинецьке);
- рекреаційних водних ресурсів басейнів річок Південний Буг і Дністер;
- мальовничих краєвидів Мурафських і Подільських Товтр, Кременецьких гір;
- об'єктів заповідного природного фонду (національний парк «Подільські Товтри»);
- спелеоресурсів (можливе використання в лікувальних цілях та як туристичні об'єкти);
- сприятливих екологічних умов.

На даний час на території діють знані курорти, на кшталт Сатанів, Хмільник, Немирів, Заліщики. Розвиваються санаторно-курортні бази в Печері, Гусятині, Скалі-Подільській, Микулинцях.

Північно-Східний регіон – єдиний регіон України, що охоплює три природні зони – степ, лісостеп та мішані ліси, що, з одного боку, ускладнює оцінку його рекреаційного потенціалу, а з іншого, надзвичайно урізноманітнює привабливість. Серед основних ресурсів слід виділити:

- погодні умови сприятливі як для літнього (у південній частині), так і зимового (у північній частині) санаторно-курортного оздоровлення;

- джерела мінеральних вод загальнодержавного значення (йодобромні, бромні, радонові, крем'янисті, без специфічних компонентів тощо);

- привабливі лісові пейзажі, мальовничі річкові низини річок Ворскла, Хорол, Псел, Сейм, найпівнічніші степи в Україні;

- майже необмежені можливості для розвитку сільського туризму (Диканька сьогодні є його загальноукраїнським центром).

В регіоні розташовані відомі рекреаційні центри – Березівські Мінеральні Води, Миргород, Ліщинівка, Рай-Оленівка. Стала екологічна ситуація в майбутньому сприятиме розвитку інших курортних зон - Нових Санжар, Путивлі, Високої, Пісочини та інших, що наразі перебувають у стадії становлення.

Центральний і Північно-Західний регіони характеризуються різною структурою рекреаційних запасів, але їх поєднує спільна визначальна складова - слабкий розвиток бази санаторно-курортних послуг.

Найменшим за площею є Північно-Західний регіон, що володіє такими ключовими ресурсами:

- потужні лісові масиви з різноманітним рослинно-тваринним світом та унікальними мікрокліматичними характеристиками;

- сприятливі погодні умови;

- водні ресурси (численні річки, озера, ставки);

- придатні для використання в лікувальних цілях запаси торфів (Журавицьке), мінеральних вод (бромна, радонова, без специфічних складників), сапропелів (1,2 млн. т розвіданих запасів на Волині).

В наші дні на стадії активного становлення перебувають Степаньський, Шацький, Острозький, Грем'ячський та інші рекреаційні центри.

У зв'язку зі складною транспортною доступністю в регіоні недостатньо розвинене курортно-рекреаційне господарство. Найвідомішими курортними центрами регіону є Світловодськ, Соснівка, Прохорівка, Сокирна.

Рекомендована література: 1, 4, 14-15, 17, 19, 21, 29, 32

ЛЕКЦІЯ 6

Тема 6. Геотуристичні аспекти організації та функціонування підприємств тимчасового проживання, харчування й дозвілля

1. Готельне господарство України: історія розвитку та сучасний стан.
2. Регіональні особливості геопросторової організації готельного господарства України.
3. Глобалізація готельного бізнесу і Україна.
4. Ресторанне господарство України. Географія та регіональні особливості ресторанного господарства України.
5. Індустрія дозвілля (розваг). Урбогеографічні чинники територіальної організації галузі.

Готельне господарство є однією з головних складових туристичної індустрії України. Саме готельні підприємства виконують одну з важливих функцій в обслуговуванні: забезпечують туристів житлом та побутовими послугами. Витрати туристів на готельні послуги становлять від 30 до 70% всіх витрат туристів. Окрім того, комфорт – головний предмет вимог, який пред'являють туристи до готельного сервісу. Ефективність готельного господарства характеризується коефіцієнтом його завантаження. Чим він вище, тим вище прибутковість готелю. Вважається, що готелі рентабельні та приносять прибуток при середньорічному коефіцієнті завантаження 63-68%. Середнє завантаження готелів по Україні становить близько 32%.

Зважаючи на прадавню історію готельної справи у світі, на території сучасної України вона бере свій початок у IX-XI ст. Формуються такі готелі: «Європейський», «Малороссия», «Дрезден», «Россия», «Петербургская», «Лувр», «Лондон», «Рим», «Неаполь». Згодом розквітають нові готелі «Інтуристу»: у Києві – «Либідь» і «Братислава», у Харкові – «Інтурист» і «Мир», у Львові – «Дністер», в Ужгороді – «Закарпаття», в Одесі – «Чорне море», у Чернівцях – «Черемош», у Херсоні – «Фрегат».

Формування основ сьогоденної бази готельно-ресторанної галузі в Україні відбулось в часи Радянського Союзу. Загальнодержавна політика спрямована на забезпечення громадян доступним відпочинком, проживанням та харчуванням сприяла створенню широкої мережі цих закладів з мінімальними умовами комфорту.

Враховуючи особливості розташування рекреаційних ресурсів, промислових та адміністративно-політичних центрів, формувалась мережа готелів та ресторанів. Падіння ж залізного зав'язи та розпад СРСР поставили на порядок денний необхідність її трансформації. Цього вимагали: невідповідність світовим стандартам, низький рівень сервісу, якості обслуговування; посилення конкурентоспроможності; необхідність залучення інвестицій; роздержавлення підприємств готельно-ресторанної галузі; переспрямування туристичних потоків.

Проте, сьогодні можна констатувати про відсутність висококонкурентних позицій у цьому секторі національної економіки. Інфраструктура закладів розміщення в Україні не відповідає міжнародним нормам проживання та відпочинку: недостатня кількість готельних підприємств, у структурі готельних підприємств низька частка закладів високої категорії, матеріально-технічна база застаріла та потребує модернізації, відсутні сучасні засоби зв'язку та інформаційних комунікацій, ефективні та надійні системи захисту, які є передумовою високого рівня якості послуг.

Недостатня в Україні, у порівнянні з провідними країнами у розвитку туризму, кількість готельних підприємств. У 2004 р. в Україні функціонувало 1218 підприємств готельного господарства на 50,4 тис. номерів та 104,6 тис. місць. У 2019 році їхня кількість становила 5451. Наприклад, у Великобританії функціонує близько 26 тис. готелів, Франції 19,7 тис. Румунії понад 3 тис.

У структурі згідно розмірів готелів, у країнах Європи кількість великих підприємств становить 15-25 % від їх загальної кількості, 75-85 % – готелі сімейного типу та мотелі. В Україні близько 70 % всіх місць зосереджують великі готелі, мотелі, кемпінги, молодіжні бази – типові у європейських країнах, в Україні малочисельні. Як свідчить міжнародний досвід, саме невеликі готельні підприємства сьогодні формують основу розвитку сфери гостинності – структурують ринок готельних послуг згідно попиту споживачів, формують конкурентне середовище та створюють додаткові робочі місця.

Стійкий ринок попиту на готельну послугу в країні ще не сформувався, оскільки готельні послуги в нашій країні відносно дорогі і не якісні. Туристи здебільшого користуються тіньовим сектором розміщення. Хоча в останні роки можна з обережністю говорити про позитивні тенденції.

З огляду на специфіку вітчизняного туристичного ринку пріоритетний розвиток малих приватних готелів у ряді регіонів буде найбільш адекватною формою нарощування інфраструктурного потенціалу індустрії гостинності.

Розвитку готельної інфраструктури сприяє вихід на український ринок міжнародних готельних ланцюгів: «Редісон», «Хаят», «Інтерконтиненталь», створення українського готельного оператора «Прем'єр Хотелс» – київський «Прем'єр Палас», ялтинська «Ореанда», львівський «Дністер», одеський «Лондонський», мукачівська «Зірка».

Динаміка розвитку готельно-ресторанного господарства представлена у таблиці 1. Протягом 2010-2019 років кількість готелів та подібних закладів розміщення в Україні зросла з 4209 одиниць до 5451. Коливання динаміки розвитку відбувались у 2012 та 2015 роках та пов'язувались з проведення великих міжнародних заходів на кшталт пісенного конкурсу Євробачення-2017 та чемпіонату з футболу Євро-2012.

Таблиця 1

Динаміка розвитку суб'єктів господарювання готельно-ресторанної сфери

	Роки	Кількість суб'єктів господарювання							
		Усього	Темп приросту у відношенні до попереднього року	З них фізичні особи-підприємці	Темп приросту у відношенні до попереднього року	У % до загального показника	З них юридичні особи	Темп приросту у відношенні до попереднього року	У % до загального показника
Діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщення	2010	4209		3327		79,0	882		21,0
	2011	4067	97	3131	94	77,0	936	106	23,0
	2012	3010	74	1827	58	60,7	1183	126	39,3
	2013	3788	126	2399	131	63,3	1389	117	36,7
	2014	4081	108	3006	125	73,7	1075	77	26,3
	2015	4035	99	2962	99	73,4	1073	100	26,6
	2016	4104	102	3174	107	77,3	930	87	22,7
	2017	4432	108	3392	107	76,5	1040	112	23,5
	2018	4985	112	3883	114	77,9	1102	106	22,1
	2019	5451	109	4291	111	78,7	1160	105	21,3
Діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування	2010	29950		23857		79,7	6093		20,3
	2011	24933	83	18774	79	75,3	6159	101	24,7
	2012	28142	113	22441	120	79,7	5701	93	20,3
	2013	32957	117	26896	120	81,6	6061	106	18,4
	2014	37557	114	32727	122	87,1	4830	80	12,9
	2015	38345	102	33633	103	87,7	4712	98	12,3
	2016	38199	100	34207	102	89,5	3992	85	10,5
	2017	38545	101	34102	100	88,5	4443	111	11,5
	2018	41860	109	37283	109	89,1	4577	103	10,9
	2019	48398	116	43572	117	90,0	4826	105	10,0

Важливою запорукою розвитку цієї індустрії є поступове збільшення кількості іноземних туристів, які отримали послуги суб'єктів туристичної діяльності (рис. 1). Значно зросла кількість «внутрішніх» туристів, зокрема, за рахунок сімейних подорожей та поєднання ділових поїздок із відпочинком. Водночас кількість активних підприємств, що надають готельно-ресторанні послуги, в

регіонах України зменшилася. Це пов'язано із продовженням проведення бойових дій на сході України та тимчасово окупованих територіях, а також анексією Криму із його унікальним природно-рекреаційним потенціалом. Економічним чинником є висока конкуренція, яка виступає передумовою для активізації внутрішнього туризму та впровадження інновацій.

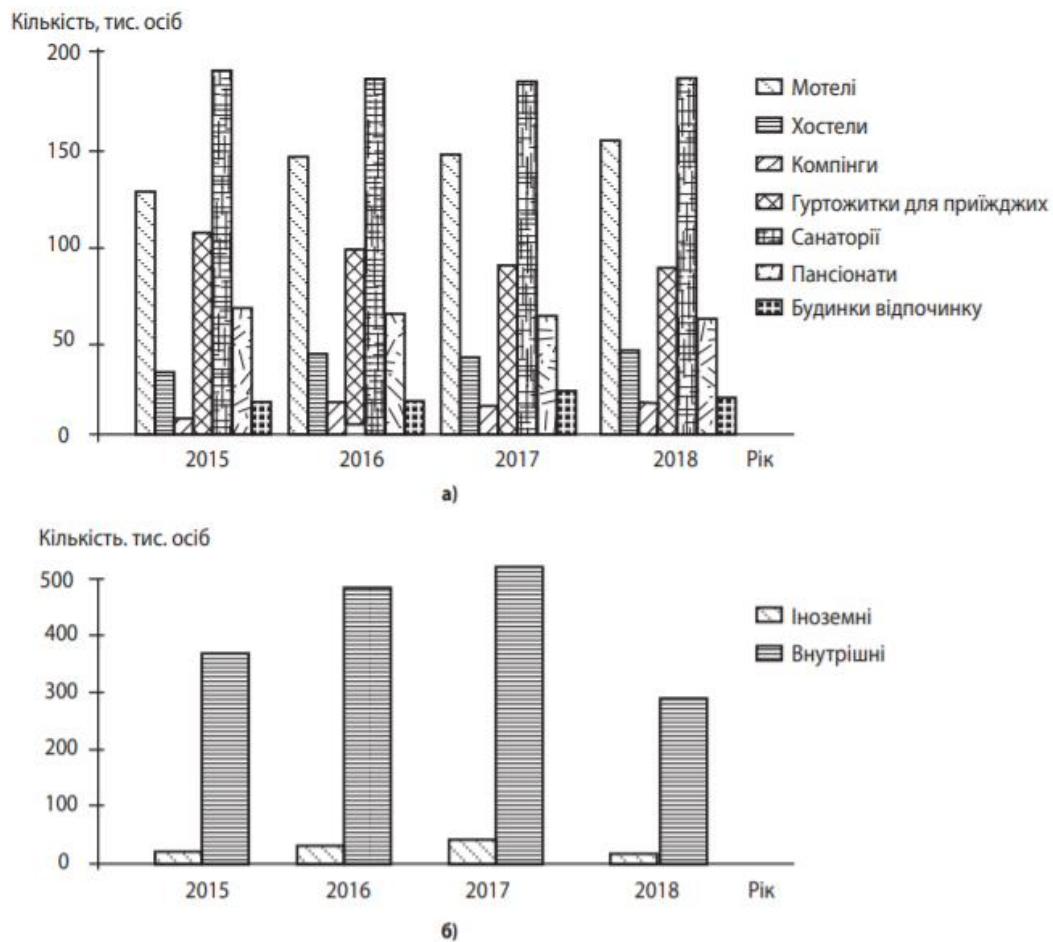


Рис.1. Кількість розміщених осіб, обслуговуваних суб'єктами індустрії гостинності (а) загальна кількість; б) за резидентністю)

Розподіл засобів розміщення по регіонах нерівномірний і відповідає економіко-географічному розташуванню, ступеню розвитку транспортної мережі й інфраструктури, природно-кліматичним умовам, наявності цікавих місць для відвідувань: пам'яток природи, архітектури, історії та культури (рис. 2).

Готелі й інші засоби розміщення в Україні за останні 3-5 років певною мірою змінювали позиції свого розвитку, що знайшло

відображення в зменшенні на 7-10 % кількості санаторіїв і пансіонатів із лікуванням. Кількість готелів з 2015 р. поступово зростає, переважно за рахунок апартаментів, міні-готелів та гостьових будинків. Поступово збільшується і кількість бюджетних засобів розміщення (хостелів та готелів без категорії). Їх послугами користуються динамічні невибагливі туристи, переважно молодого віку, або ті, хто подорожує із діловою метою, оскільки кількість гуртожитків, в яких вони раніше зупинялися, поступово зменшується.



Рис. 2. Розподіл підприємств тимчасового розміщення і харчування за регіонами України (станом на 2018 р.)

Лідерами в розвитку готельної сфери виступають Одеська, Дніпропетровська, Запорізька, Львівська, Миколаївська, Київська області та м. Київ. За останні 20 років вони зуміли збільшити не лише кількість закладів розміщення, але й місць у них. Якщо в 2000 році Одеська область мала 96 готелів а аналогічних закладів розміщення та 8161 місце то на 2019 рік дані показники дорівнювали 187 закладів розміщення та 26151 місце. Дніпропетровська область відповідно: 84 заклади розміщення, 6025 місць (2000 рік) та 106 закладів 13070 місць (2019 рік). Запорізька область: 59 закладів розміщення, 3554 місця (2000 рік) та 133 закладів розміщення й 17938 місць (2019 рік). Львівська область: 55 закладів розміщення та 4893 місця (2000 рік) й 130 закладів розміщення та 13 188 місць (2019 рік). Миколаївська область: 44 закладів розміщення та 2490 місць (2000 рік) й 103 закладів та 12 081 місця (2019 року). м. Київ: 95 закладів розміщення та 14478 місць (2000 рік) й 129 закладів розміщення та 19619 місць (2019

рік). Надзвичайно стрімкі темпи розвитку показала Херсонська область. Анексія Криму та переміщення через це значної частини відпочивальників в інші приморські регіони України сприяли збільшенню кількості закладів розміщення з 47 у 2000 році до 88 – 2019 року, а місць розміщення з 2817 у 2000 році до 16594 – 2019 року.

Аналізуючи зміни ресторанного господарства України протягом останніх років, варто зазначити, що процес згортання мережі закладів громадського харчування, який розпочався у 1990-х роках, триває й досі. Так, в умовах масштабних суспільно-економічних трансформацій в Україні протягом 1990-1995 рр. мережа закладів громадського харчування скоротилася в 1,7 рази, а кризові явища, які фіксувалися в економіці у 2000 та 2008-2009 рр., ще більше послабили позиції національного ресторанного господарства. Загалом, протягом 1995-2013 рр. кількість закладів ресторанного господарства зменшилась ще майже вдвічі і станом на 1 січня 2014 р. в Україні функціонувало 20578 таких закладів.

Позитивною була і динаміка розвитку ресторанів та підприємств з надання послуг мобільного харчування. Протягом 2010-2019 років їх кількість збільшилась з 29950 до 48398 підприємств відповідно. Проведення великих міжнародних заходів позитивно впливало на активність фізичних осіб підприємців. Так, проведення Євро-2012 сприяло збільшенню частки фізичних осіб підприємців на ринку ресторанних послуг з 79% 2012 року до 90% – 2019 року. Активність же юридичних осіб починаючи з 2012 року була не стабільною та характеризувалась періодами спадів та росту. Протягом 2012-2019 років їх частка впала з 20% до 10%. Певний вплив на розвиток готельної та ресторанної справи в Україні завдавала й суспільно-політична криза 2013-2014 років.

Згідно з даними Держстату, в 2015-2016 роках в Україні відзначалася позитивна динаміка на ринку розваг. Тим не менш, вартість таких послуг, у порівнянні з 2014 роком, зросла на 37,9%. Це пов'язано з підвищенням вартості оренди і зростанням комунальних тарифів. Згідно з прогнозами, в 2017 році збережеться стабільний попит на відвідування аквапарків і кінотеатрів. Також у тренді залишаться послуги дитячих розважальних центрів і квест-кімнати. Крім того, можна очікувати появи атракціонів з використанням шоломів віртуальної реальності та інших інновацій

В даний час основні тенденції розвитку українського ринку розважальних послуг полягають в наступному:

- збільшується кількість розважальних центрів у великих містах і занепадають малі підприємства на місцевих ринках;
- зростає взаємодія роздрібної торгівлі та індустрії розваг;
- відбувається інтеграція розваг, тобто створюються універсальні центри з багатофункціональною орієнтацією;
- простежується тенденція інтеграції національних ринків розважальних послуг в глобальну систему організації дозвілля.

Загалом, можна стверджувати, що український ринок розваг практично сформований, однак ще не усі сегменти досягли піку свого розвитку. На рівні державного регулювання цієї сфери потрібно запроваджувати способи мотивації підприємців, які повинні бути спрямовані на стійкий розвиток індустрії розваг України.

Рекомендована література: 14-15, 17, 19, 29, 32-33

ЛЕКЦІЯ 7

Тема 7. Рекреаційне районування України

1. Теоретичні основи рекреаційного районування.
2. Таксономічні одиниці туристично-рекреаційного районування.
3. Підходи до туристично-рекреаційного районування України.
4. Туристично-рекреаційна характеристика рекреаційних районів України.

Рекреаційне районування – це поділ території на основні одиниці, що відрізняються спеціалізацією рекреаційного обслуговування, структурою рекреаційних ресурсів і напрямками їх освоєння та охорони.

Основні принципи рекреаційного районування:

1. Генетично-історичний – райони виділяються на основі аналізу територіальної організації рекреаційного господарства і прогнозу його розвитку.
2. Соціально-економічний – максимальне задоволення рекреаційних потреб, раціональне використання рекреаційних ресурсів, інтеграція рекреаційних функцій тощо.
3. Територіальний – єдність рекреаційного районування з економічним та відповідність адміністративно-територіальному устрою.

Рекреаційне районування базується на врахуванні:

1. Спеціалізації певної території при розвитку рекреаційно-туристичного господарства.
2. Зв'язку галузей матеріального виробництва з рекреаційно-туристичним господарством
3. Питомої ваги населення, що зайняте в рекреаційно-туристичному господарстві у структурі економічно активного населення.

Рекреаційні райони відрізняються: масштабами території; обсягами рекреаційних послуг; часом і умовами формування; забезпеченістю рекреаційними ресурсами; наявністю кваліфікованих трудових ресурсів; спеціалізацією та структурою рекреаційних послуг; внутрішніми та зовнішніми зв'язками; територіальною орієнтацією рекреаційно-туристичної індустрії.

Вперше рекреаційне районування в СРСР було здійснене школою професора В.С. Преображенського (Інститут географії Академії наук СРСР) в 1973 р. і уточнено в 1980 р. Тоді вся територія СРСР по мірі розвиненості була розділена на 4 зони і 20 районів. Через 5 років, велику деталізацію до рекреаційного районування вніс І.В. Зорін, розбивши територію СРСР на 5 зон і 31 район. Проблема рекреаційного районування України, починаючи з 70-х років розроблялася науковцями Київського науково-дослідного і проектного інституту містобудування, Інституту географії НАН України, а також Київського, Львівського, Сімферопольського університетів. Схеми рекреаційного районування постійно доповнюються. Вітчизняна регіоналістика представлена видатними українськими вченими С. Рудницьким, А. Синявським, В. Садовським, О. Шаблієм, О. Бейдиком.

Рекреаційне районування сьогодні теж не є остаточно розробленим і жорстко усталеним. Найбільш відомі схеми рекреаційно-географічного (туристично-рекреаційного) районування України були запропоновані В.С. Преображенським, І.Д. Родичкіним, І.І. Пірожником, М.П. Крачилом, О.О. Бейдиком та ін.

Схеми рекреаційного районування України:

У географічній енциклопедії України наводяться дві схеми поділу території країни на чотири рекреаційні регіони (Азово-Чорноморський, Дніпровсько-Дністровський, Карпатський, Кримський) і вісім рекреаційних районів (Євпаторійський, Донецький, Одеський, Приазовський, Придніпровський, Придністровський, Феодосійський, Ялтинський). Азово-

Чорноморський рекреаційний регіон, до складу якого входять Донецька, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області, включає Одеський і Приазовський рекреаційні райони.

Професор М.П. Крачило виділяв такі регіони: Кримсько-Одесько-Азовський, середня смуга Європейської частини РСР у 1987 р. У 1996 р. він розділив Україну на 7 туристичних регіонів: Карпатський туристичний регіон; Волинсько-тернопільський туристичний регіон; Київський туристичний регіон; Житомирсько-Вінницький туристичний регіон; Харківський туристичний регіон; Дніпровсько-Донецький туристичний регіон; Причорноморський туристичний регіон.

Смаль І.В. у 2004 р. виділяв такі регіони: Поліський, Західний, Центрально-Східний, Приморський, Кримський.

Автором ще однієї схеми рекреаційного районування України є професор Бейдик О.О. (2004 р.). Він виділив 5 ресурсно-рекреаційних районів і розташував їх за рейтингами. Найвищий рейтинг має Причорноморський ресурсно-рекреаційний район (АР Крим, Одеська, Миколаївська і Херсонська області) Карпатсько-Подільський район (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Тернопільська, Хмельницька та Вінницька області) має високий рейтинг. Середній рейтинг характерний для Полісько-Столичного району (Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська, Чернігівська, Полтавська, Черкаська області). Харківському ресурсно-рекреаційному району (Харківська і Сумська області) властивий низький рейтинг. Найнижчий рейтинг має Придніпровсько-Донецький район (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Донецька і Луганська області) (рис. 1-2).

Стафійчук В. у 2006 р. пропонує подальший розгляд регіональних особливостей геопросторової організації рекреаційного господарства України у розрізі суспільно-географічних районів: Волинського, Карпатського, Подільського, Столичного, Північно-Східного, Центрального, Придніпровського, Донецького, Причорноморського, Кримського.

Найширше за змістом комплексне рекреаційне районування наводить О.І. Шаблій, спираючись на наявні рекреаційні ресурси, існуючі потоки рекреантів та матеріально-технічну базу. Виділяються 4 рекреаційні зони: Чорноморсько-Азовська, Західно-Українська, Центрально-Українська, Поліська. Рекреаційний регіон характеризується ним за спільністю природних, історико-культурних і соціально-економічних ресурсів, певними інфраструктурними

взаємозв'язками й іншими чинниками. В межах зон виділяються 9 рекреаційних регіонів: Кримський, Західно-Причорноморський, Східно-Причорноморський, Карпатський, Розтоцько-Опільський, Придніпровський, Придністровський, Подільський, Донецький, а також два райони Закарпатський (в межах Поліської) і Бердянський (в межах Східно-Причорноморського регіону).



Рис. 1. Рекреаційно-туристичне районування України

Родічкін І.Д. розділяє Україну на 9 регіональних рекреаційних систем: Київсько-Дніпровська рекреаційна система; Волинська рекреаційна система; Північно-Донецька рекреаційна система; Придніпровська рекреаційна система; Приазовська рекреаційна система; Одесько-Чорноморська рекреаційна система; Дністровсько-Бузька рекреаційна система; Кримська рекреаційна система; Карпатська рекреаційна система.

Мазуркевич О.О., Тимчанський В.І. розділяє Україну на 7 курортно-рекреаційних районів: Карпатський курортно-рекреаційний район; Придністровський курортно-рекреаційний район; Середньодніпровський курортно-рекреаційний район; Придонецький курортно-рекреаційний район; Приазовський курортно-рекреаційний район; Причорноморський курортно-рекреаційний район; Кримський курортно-рекреаційний район.

Схема туристичного районування території України за Поколодною М. (2001 р.) представлена на рисунку 2.



Рис. 2. Туристично-рекреаційне районування України (за М. Поколодною)

Рекомендована література: 4-5, 7, 11-12, 14-16, 32, 39-40, 45

ЛЕКЦІЯ 8

Тема 8. Ресурсно-рекреаційний рейтинг районів

- 1.Методика визначення ресурсно-рекреаційного рейтингу території.
- 2.Ресурсно-рекреаційна паспортизація регіонів України та перспективи розвитку регіональної рекреації і туризму.
- 3.Кластеризація в туристичній діяльності. Характеристика туристичних кластерів України.

Сьогодні не існує єдиного підходу до оцінки ресурсно-рекреаційного потенціалу та рейтингу регіонів. Це пов'язано, в

першу чергу, з різноманітністю, багатоаспектністю та складністю структури туристично-рекреаційного потенціалу.

Серед найбільш відомих методик виділяють: комплексну оцінку потенціалу рекреаційних територій В.І. Мацоли, методику оцінки туристичного потенціалу територій А.В. Дроздова, методику оцінки туристичного потенціалу Є.Ю. Колбовського, методику оцінки туристсько-рекреаційного потенціалу території Ю.А. Худенької. Методика визначення ресурсно-рекреаційного рейтингу території (бальна оцінка) розроблена О.О. Бейдиком. Вона включає: оцінку суспільно-географічного положення регіонів України, оцінку складових природного блоку, оцінку архітектурно-історичних рекреаційно-туристських ресурсів, оцінку інфраструктурних рекреаційно-туристських ресурсів, оцінку біосоціальних рекреаційно-туристських ресурсів, а також оцінку подієвих рекреаційно-туристських ресурсів регіонів.

Ресурсно-рекреаційні паспорти (РРП) окремих адміністративних одиниць України розробив О.О. Бейдик. Вони віддзеркалюють суспільно-географічну і ресурсно-рекреаційну складові території та перспективи її рекреаційно-туристського розвитку. Паспортизація та рейтингова рекреаційно-ресурсна оцінка регіонів України є суттєвим ресурсосистематизуючим результатом дослідження. Інформація, яку містять РРП, розглядається як підґрунтя та чинник прийняття господарських рішень, визначення стратегії і тактики суспільно-економічного та рекреаційно-туристського регіонального розвитку.

Аналіз моделі «Рейтингове ресурсно-рекреаційне районування території України» показує певну диспропорцію між рівнем забезпеченості рекреаційно-туристичними ресурсами західного (Львівського) та східного (Харківсько-Кримського) «крила» території України, які розділяються областями з достатньо високим рівнем ресурсно-рекреаційного потенціалу (Чернігівсько-Одеський «гребінь» – центральна S-подібна вісь, всередині якої знаходяться Київська та Вінницька області) (рис. 1).

Регіональні пріоритети освоєння рекреаційних ресурсів у межах національного простору свідчать про строкатість його ресурсно-рекреаційної бази: рекреаційно-ресурсонадлишкові регіони мають обґрунтовані комплексні програми подальшого залучення природних і суспільно-економічних ресурсів в їх економіку, рекреаційно-

ресурсозбалансовані території представляють більш стримані пропозиції, а дефіцитні щодо наявності актуальних та потенційних ресурсів туризму, оздоровчої рекреації, курортного лікування області на внутрішній (регіональний) та зовнішній (національний) туристські ринки здебільшого пропонують незначні за масштабами перспективні програми. З іншого боку, таку ситуацію слід трактувати як наслідок недостатньо ретельної розробки альтернативних сценаріїв рекреаційного освоєння території, відсутності аналітичної експертизи ресурсно-рекреаційної складової регіону, що, в свою чергу, може виступати важелем подальшого пошуку латентних територіальних можливостей і реалій, здатних пожвавити регіональне рекреаційне господарство, інтегрувати його в рекреаційно-туристську галузь держави.



Рис. 1. Рейтинг туристично-рекреаційних районів України (за О.О. Бейдиком)

Туристичний кластер (англ. *Cluster* – «гроно», «група», «скупчення») – це концентрація на певній території підприємств індустрії туризму, які взаємодіють між собою з метою створення туристського продукту. Групи підприємств спільно використовують туристські ресурси, інфраструктуру, ринок праці та взаємодоповнюють один одного.

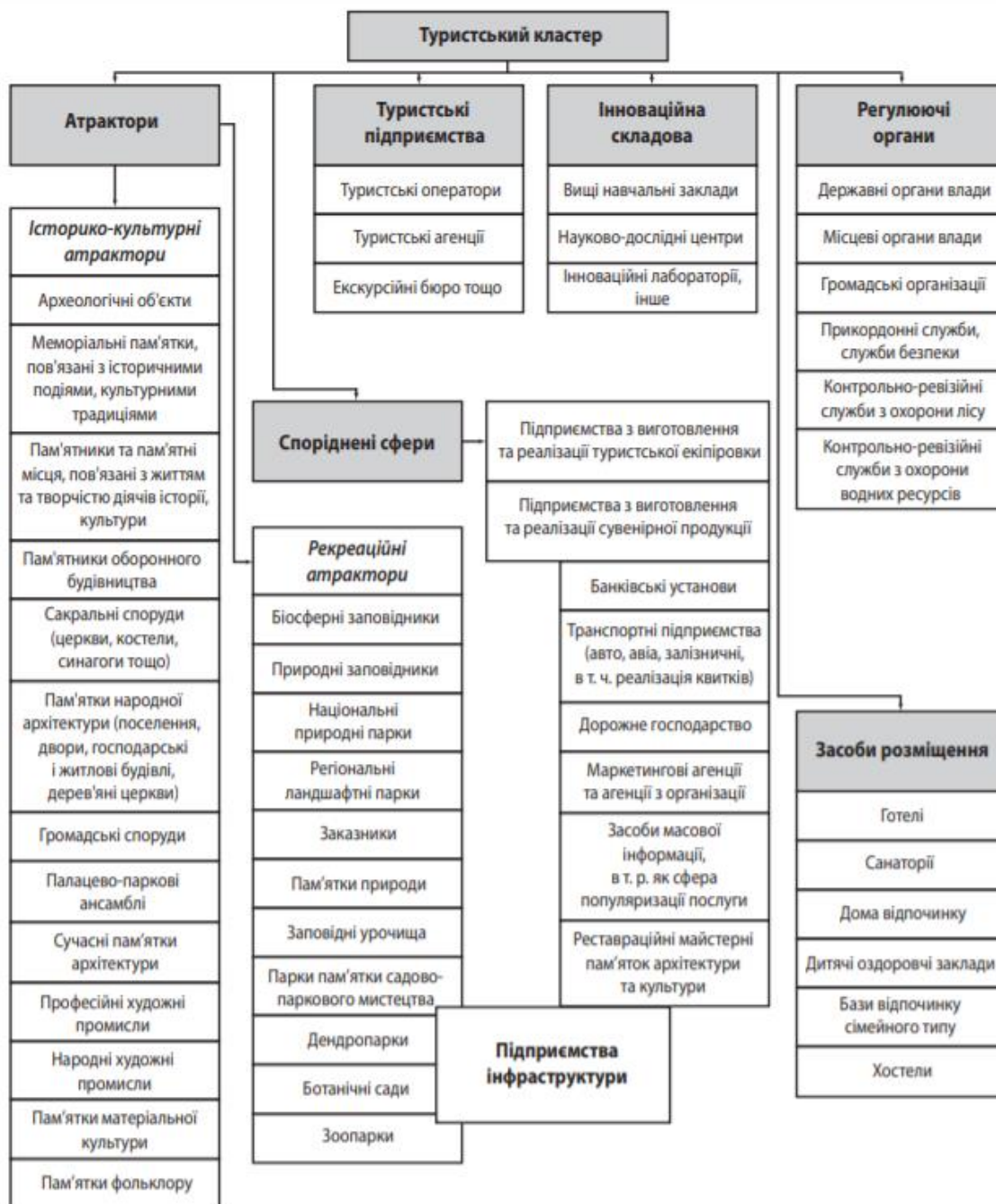


Рис 2. Схема формування туристичного кластеру

Кластерна модель є ефективною формою ведення бізнесу і застосовується у практиці багатьох високорозвинених країн. Так, в ЄС сьогодні налічується більше 2 тис. кластерів, в яких працює 38% усієї європейської робочої сили. Туристичний кластер – це система інтенсивної виробничо-технологічної та інформаційної взаємодії туристичних підприємств, постачальників базових та додаткових послуг, спрямованих на створення спільного туристичного продукту.

До туристичних кластерів належать групи підприємств, сконцентрованих географічно в межах регіону, які спільно використовують туристичні ресурси, спеціалізовану туристичну інфраструктуру, локальні ринки праці, здійснюють спільну маркетингову та рекламно-інформаційну діяльність.

Як показує практика, кластери туристичної сфери діяльності об'єднують сукупність галузей, що формують туристичний продукт і сприяють підвищенню його конкурентоспроможності. Це вимагає постійного дослідження внутрішнього середовища кожного підприємства – члена кластера, а також оновлення його меж у зв'язку з появою нових підприємств і галузей, зі зміною умов функціонування ринку, державного регулювання, міжнародної ситуації – тобто тих чинників, що здійснюють зовнішній опосередкований вплив на туристичну сферу діяльності. На сьогодні в Україні вже створено низку кластерів, проте практично всі вони мають суто декларативне спрямування та їх діяльність є абсолютно невідчутною для соціально-економічного розвитку території.

В Україні в числі перших (кінець 1990-х рр.) були створені туристичний кластер у м. Кам'янець-Подільському (Хмельницька область), кластер агроекотуризму «Оберіг» і кластер туризму та виробництва сувенірної продукції «Сузір'я» (Івано-Франківська область). Органи місцевого самоврядування міст Вознесенськ (Миколаївська область), Гола Пристань, Цюрупинськ (Херсонська область), Південний, Ізмаїл, Іллічівськ, Білгород-Дністровський (Одеська область), Алупка (АР Крим) створили спільний кластер «Південне туристичне кільце». Слід також згадати про введення в дію кластеру сільського «зеленого туризму» в Одеській області (понижзя Дунаю).

У 2015 р. почав діяти транскордонний туристичний кластер в географічних межах Львівської, Волинської, Закарпатської областей України і Підкарпатського та Люблінського воєводств Польщі з метою співпраці у туристично-рекреаційній сфері (розробка нових маршрутів, розвиток об'єктів інфраструктури).

В 2017 році з ініціативи місцевих фермерів, в тому числі учасників АТО, органів місцевої і обласної влади, наукових і навчальних установ на території 3 сільських рад Пустомитівського району (зараз Семенівської сільської ради та Солонківської ОТГ) Львівської області було створено Агротуристичний кластер «ГорбоГори». Мета створення – підтримати та стимулювати розвиток альтернативних форм сільського підприємництва, наростити

місцевий валовий продукт, отримати додатковий дохід від обслуговування туристів і відпочиваючих та продажу їм місцевих продуктів, збільшити бюджетні надходження, залучити інвестиції. В липні 2019 року в Харківській області було створено «Агротуристичний кластер «Енергія змін – «Еко-громада» як ефективний інструмент розвитку сільських територій Харківської області. Його метою є поєднання соціально-культурного, природного, агровиробничого ресурсів і туристичного потенціалу, що дає новий виток розвитку аграрному та туристичному сектору.

Поняття «кластер» активно застосовується в Україні як суб'єктами господарювання, так і органами влади. Однак, в законодавстві України поняття «кластер» відсутнє.

Рекомендована література: 4-5, 7, 11-12, 14-16, 32, 39-40, 45

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. Про туризм : Закон України від 18.11.2003 р. № 1282. *Урядовий кур'єр*. 2003. (№ 244). С. 15-19.
2. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. (№39) 333 с.
3. Про охорону археологічної спадщини : Закон України від 12.12.2012 р. №26. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. (№ 26) 361 с.
4. Про курорти : Закон України від 05.10.2000 р. № 2026-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. (№ 2026). 435 с.
5. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії. К., 1998. 130 с.
6. Бейдик О.О. Рекреаційне районування : в 3 т. / ГЕУ. К. : Вид-во ім. М. П. Бажана, 1990. Т. 3. 120 с.
7. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К. : КНУ, 2001. 397 с.
8. Екологічний туризм на природоохоронних територіях Закарпатської області : монографія / Н. Ф. Габчак, А. Ф. Дубіс, А. В. Мельник, Н. В. Чир. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2018. 392 с.
9. Кілінська К.Й. Туристичні ресурси Карпато-Подільського регіону. *Вісник наукових досліджень*. Серія Туризм. Вип. 1. Тернопіль, 2006. С. 56-65.
10. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм : навч. посіб. К. : Вища школа, 1994. 191 с.
11. Кузик С.П. Географія туризму: навчальний посібник. К. : Знання, 2011. 271 с.
12. Кузик С.П. Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід: монографія. Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 254 с.
13. Любіцева О.О., Панкова Є.В., Стафійчук В.І. Туристичні ресурси України: навч. посіб. К. : Альтерпрес, 2007. 369 с.

14. Масляк П.О. Рекреаційна географія: навч. посіб. К. : Знання, 2008. 343 с.
15. Мацола В.А. Рекреаційно-туристичний комплекс України. НАН України. Інститут регіональних досліджень. Львів, 1997. 156 с.
16. Мацола В.І. Рекреаційно-оздоровчо-туристичний комплекс (питання теорії, методології, практики). Львів, 1998. 278 с.
17. Петранівський В.А., Рутинський М.Й. Туристичне краєзнавство: навч. посіб. / за ред. проф. Ф.Д. Заставного. 2-ге вид., виправл. К. : Знання, 2008. 575 с.
18. Рутинський М.Й. Географія туризму України: навч.-метод. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К. : Центр навчальної літератури, 2004. 160 с.
19. Стафійчук В.І. Рекреалогія: навч. посіб. К. : Альтпрес, 2006.
20. Туристичні ресурси України / під ред. О.І. Лугова. К. : Ін-тут туризму федерації профспілок України, 1996. 352 с.
21. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія : навч. посіб. Херсон: ОЛДІ ПЛЮС, 2017. – 428 с.

Допоміжна література

22. Бурич І.В., Чир Н.В., Мельник А.В. До питання використання бальнеологічних ресурсів Закарпатської області: історичний аспект. *Сучасний рух науки: тези доп. VIII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 3-4 жовтня 2019 р. Дніпро, 2019. Т.1. С. 243-247.*
23. Вуйцик В.С. Державний історико-архітектурний заповідник у Львові. 2-е вид., доп. Львів : Каменяр, 1991. 175 с.
24. Геоекологія рекреаційних зон України. К. : Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 1996. 200 с.
25. Гетьман В.І. Українські Карпати. Ландшафтно-рекреаційні ресурси. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. 136 с.
26. Горішевський П.В., Васильєв В.П., Зінько Ю.В. Сільський зелений туризм: організація гостинності на селі : підручник. Івано-Франківськ : Місто-Н, 2003. 158 с.
27. Данилюк А.Г. Традиційна архітектура регіонів України: Полісся. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 147 с.
28. Киф'як В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / ред.

О.В. Вілінська. Чернівці: Книги-XXI, 2003. 298 с.

29. Кляп М.П., Шандор Ф.Ф. Сучасні різновиди туризму : навч. посіб. К. : Знання, 2011. 334 с.

30. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг. К. : Альтерпрес, 2002. 436с.

31. Мельник А.В., Чир Н.В. Заклади розміщення як сегмент туристичної інфраструктури Закарпатської області. *Регіон – 2019: стратегія оптимального розвитку*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (16-17 жовтня 2019 р., м. Харків). Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2019. С. 249-253.

32. Мельник Н.В., Мельник А.В., Милитчук Н.М. Ревіталізація туристичних об'єктів: світовий досвід. *Моделі міждисциплінарних та міжгалузевих освітніх та освітньо-наукових програм: виклики, можливості та варіанти впровадження* : Зб. матер. міжнар. конф. (Одеса, 25-26 червня 2020 р.). Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Одеса, 2020. С. 84-86.

33. Мельник А.В., Чир Н.В. Сучасні аспекти дослідження природно-заповідного фонду Закарпатської області як ядра для розвитку екологічного туризму. *Український географічний журнал*. К., 2019. №3. С. 43-52.

34. Мельник А.В., Чир Н.В. Сучасний досвід створення туристичної привабливості країни та можливості її підвищення. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації* : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції : Зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип. 51. С. 26-28.

35. Накидалюк В.А., Чир Н.В. Сучасні форми екстремального туризму на Закарпатті. *Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. : зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 47. С. 47-49.

36. Національний атлас України / голов. ред. Л.Г.Руденко. К.: ДНВП «Картографія», 2008. 440 с.

37. Організація туристичної діяльності в Україні. Чернівці : Зелена Буковина, 2003. 312 с.

38. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія / за заг. ред. В. Г. Герасименко. Одеса : ОНЕУ, 2016. 262 с.
39. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство: навч. посіб. К. : Альтерпрес, 2003. 329 с.
40. Пеняк П.С. Верхнє Потисся як регіон контактів давніх європейських культур і цивілізацій. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Історія. 2014. Вип. 1 (32). С. 66-76.
41. Пеняк П.С. Пшеворські пам'ятки Закарпаття. Карпатський об'єктив. 2015. №23-24. С. 12.
42. Поп С.С. Природні ресурси Закарпаття. Ужгород : ТОВ «Спектраль», 2002. 296 с.
43. Правове регулювання туристичної діяльності: збірник нормативно-правових актів / під ред. В.К. Федорченка. К. : Юрінком, Інтер, 2002. 640 с.
44. Природо-заповідний фонд України загальнодержавного значення: довідник. К., 1998. 240 с.
45. Федорченко В.Х., Мініч І.М. Туристський словник-довідник: навч. посіб. / В.Х. Федорченко. К. : Дніпро, 2000. 54 с.
46. Чир Н.В. Актуальні питання дослідження природно-заповідного фонду Закарпатської області. *Вісник Одеського національного університету*. Серія : географічні та геологічні науки. № 1(28), 2016. С. 42-55.
47. Чир Н.В., Мельник А.В. Демографічні аспекти в контексті рекреаційно-туристичної діяльності Карпатського регіону. *Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід : матеріали XIV Міжнародної наукової конференції*. Львів, 2020. С. 368-371.
48. Чир Н.В., Єрко І.В., Мельник А.В., Качаровський Р.Є. Інформаційно-рекламний потенціал поштових відправлень як елемент популяризації туризму (на прикладі Волинської області). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія: географія. Тернопіль : Видавництво ТНПУ. 2019. №2. С. 116-122.

49. Чир Н.В., Бахчеван В. Історія розвитку заповідної справи в Карпатському регіоні (на прикладі Закарпатської області). *Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. : Зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 44. С. 5-8.
50. Чир Н.В., Габчак Н.Ф., Мельник А.В. Місце Закарпатської області на міжнародному ринку туризму. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Т. Шевченка*. К. : ВІКНУ, 2014. Вип. № 46. С. 234-240.
51. Чир Н.В. Освоєння бальнеологічних ресурсів Чернівецької області як перспективний вектор розвитку Карпатського регіону. *Перспективи розвитку туризму в Україні та світі* : Тези І-ї Міжнародної науково-практичної конференції 21-23 травня 2015 р., Луцьк-Світязь, 2015. С.45-47.
52. Чир Н.В. Пам'ятки природи в системі природоохоронних територій Закарпатської області. *Тенденції розвитку туристичної індустрії в умовах глобалізації* : матер. І Міжнар. наук.-практ. конф., 27-28 квітня 2017 р. Ужгород : ПП «Інватор», 2017. С. 89-92.
53. Чир Н.В. Передумови розвитку релігійного туризму на теренах Закарпаття. *Географія, картографія, географічна освіта: історія, методологія, практика* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 9-11 жовтня 2014 р.) С. 285-287.
54. Чир Н.В. Рекреаційне господарство Полтавщини в системі туристично-рекреаційної діяльності регіону. *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення та підходи* : збір. матер. II-ої Міжнар. наук.-практ. конф. / редактори-упорядники А. Душний, М. Махмудов, В. Ільницький, І. Зимомря. Баку – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2017. С. 412-415.
55. Чир Н.В. Санаторно-курортне господарство Рівненської області: історичні та сучасні аспекти розвитку. *Міждисциплінарні інтеграційні процеси у системі географічної та екологічної науки* : матер. міжнародної наук.-практ. конф. присвяченої 25-річчю відкриття спеціальності «Екологія» у Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка (7-8 травня 2019 р.) /

наук. ред. Л.П. Царик, М.Я. Сивий, А.В. Кузишин, Я.О. Мариняк. Тернопіль : СМП «Тайп», 2019. С.194-199.

56. Чир Н.В., Мельник А.В. Стратегічні імперативи розвитку туризму в Україні (на прикладі Закарпатської області) в контексті світових тенденцій. Парадигматичні аспекти й дилеми розвитку науки та освіти : монографія / за ред.: Я. Ёжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Мелітополь – Херсон– Кривий Ріг : Посвіт, 2019. 299-312.

57. Чир Н.В. Сучасний стан туристичної інфраструктури Закарпатської області для потреб рекреації. *Актуальні проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку індустрії туризму в Україні та Польщі* : Матеріали восьмої міжнародної науково-практичної конференції / За ред. Саух І.В. Житомир : Вид-во ЖФКІБІТ, 2014. С. 162-165.

58. Чир Н.В. Историко-культурные заповедники Украины: современное состояние и перспективы использования в туристической деятельности. *Путь науки* : Международный научный журнал. №8(30), 2016. С. 90-94.

59. Шепетюк С.М. Рекреаційно-туристські ресурси як основа туристично-рекреаційних послуг. *Туристична освіта в Україні : проблеми і перспективи*: Зб. наук. праць. К.: Тонар, 2007. 356 с.

60. Chyr N.V. Tendencies of Photo Tourism Development in Ukraine (on the example of the Transcarpathian region). *Journal of geology, geography and geoecology*. Dnipro. 27(1), 2018. P. 51-59.

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет

61. Зелений туризм (сільський відпочинок в Україні) URL: www.ruraltourism.com.ua.

62. Державний реєстр нерухомих пам'яток України URL: <https://vue.gov.ua/%>

63. Культурна спадщина Закарпатської області. URL:<https://zakarpatoblarch.gov.ua/kulturna-spadshhyna-zakarpatskoyi-oblasti>

64. Музейний простір України URL: www.ukrmuseum.org.ua.

65. Офіційний сайт департаменту туризму Міністерства культури і туризму України URL: <http://www.tourism.gov.ua>.
66. Офіційний сайт Держкомстату України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
67. Пам'ятки України URL: <http://www.heritage.com.ua>
68. Презентаційний туристичний сайт Закарпатської області URL: www.transcarpathiatour.ua.
69. Спілка сприяння сільського зеленого туризму Україні URL: www.greentour.com.ua.
70. Українська спадщина (Історико-культурна спадщина України: пам'ятники історії, мистецтво, архітектура. Портал Науково-дослідного інституту пам'ятко-охоронних досліджень) URL: www.heritage.com.ua
71. Українсько-польський туристичний портал, Рада з туризму Карпатського регіону URL: www.tourism-carpathian.com.ua.
72. Cultural_Landscapes_Of_Ukraine_In_The_Context_Of_Sustainable_Development URL: <https://www.researchgate.net/publication/346966671>
73. UNESCO Database of National Cultural Heritage Laws Updated. URL: <https://en.unesco.org/news/unesco-database-national-cultural-heritage-laws-updated>
74. UNWTO Tourism Highlights, 2020 URL: <http://www.unwto.org/pub>.

Використана література

1. Аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку готельного бізнесу в регіонах України. *Проблеми економіки*. № 4 (42), 2019 с. 72-80.
2. Бейдик Олександр Олексійович. Методологія та методика аналізу рекреаційно-туристських ресурсів України: дис... д-ра геогр. наук: 11.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2004.
3. Галаченко, Олександр Олександрович. Регіональна політика розвитку сфери санаторно-курортних послуг : автореф. дис ... д-ра екон. наук : 08.00.05 / Олександр Олександрович Галаченко, ДУ «Ін-т регіон. досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України». Львів : [б.в.], 2019. 37 с.
4. Гнідіна В. Особливості та тенденції розвитку індустрії розваг в Україні : Матеріали X Всеукраїнської студентської науково-технічної конференції / В 2 т. Тернопіль: Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя (м. Тернопіль, 25-26 квітня 2017р.), 2017. Т.2. С. 37-39.
5. Гугул О. Я., Оливко О. А. Роль в'їзного туризму в Україні та методи його стимулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Вип. 22, ч.1, 2018. С. 73-78
6. Коваль П.Ф., Алешугіна Н.О., Андрєєва Г.П., Зеленська О.О., Григор'єва Т.В., Пархоменко О.Г., Дудко В.Б., Михайловський М.О., Бондар С.І. Візний туризм : Навчальний посібник. Ніжин : Видавництво Лук'яненко В.В., 2010. 304 с.
7. Кондратенко Н. О., Оболенцева Л. В., Любіцева О.О., Панкова Є.В., Стафійчук В.І. Туристичні ресурси України. Навчальний посібник. К. : Альтерпрес, 2007. 369 с.
8. Мальська М. П., Пандяк І. Г. Готельний бізнес: теорія та практика. Підручник. 2- вид. перероб. та доп. К. : Центр учбової літератури, 2012. 472 с.
9. Мариняк Я. Становлення та розвиток наукової дисципліни «Географія туризму» в Україні. *Історія української географії*. Част. І : Збірник матеріалів Третьої Міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-літньому ювілею академіка Степана Рудницького. Тернопіль. 2007. С. 205-207.
10. Масляк П.О. Рекреаційна географія: навч. посіб. К. : Знання, 2008. 343 с.
11. Погуда Н.В., Примак Т.Ю., Івченко Л.О. Дослідження чутливості туристичних потоків до впливу світових та локальних чинників.

Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління Том 31 (70). № 2, 2020 С124-131.

12. Покоłodна М. М., Гордієнко Т. В., Полчанінова І. А. Туристські ресурси України : конспект лекцій для студентів денної і заочної форм навчання освітнього рівня «бакалавр» за спеціальностями 242 - Туризм і 241 - Готельно-ресторанна справа. Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. 198 с.

13. Федорченко В.К., Пазенок В.С., Кручек О.А., Дьорова Т.А., Любіцева О.О. та ін. Туризмоліогія: концептуальні засади теорії туризму : Монографія. К. : ВЦ «Академія», 2013. 368 с.

14. Шкарлет С.М., Кальченко О.М. Тенденції і перспективи розвитку туристичної галузі України у складі національної та світової економіки. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. №10(100). С.36-43.

15. Активний відпочинок на Прикарпатті назвали найкращим в країні. *Галицький кореспондент* URL: <https://gk-press.if.ua/aktyvnyj-vidpochynok-na-prykarpatti-nazvaly-najkrashhym-v-krayini/>

16. Економіко-географічні райони України. *Освітній портал «Академія»* URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=2529>

17. Енциклопедія сучасної України URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=42769

18. Кліматичні ресурси та умови URL: <http://um.co.ua/11/11-2/11-26161.html>

19. Лікувально-курортне-господарство України URL: <https://helpiks.org/5-103475.html>

20. Рутинський М. Географія туризму України. *Студопедія* URL: https://studopedia.ru/22_119379_chastina-I-geoturistika-v-sistemI-suchasnogo-geografIchnogo-ukrayinoznnavstva.html

21. Укрінформ URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3200686-ukrainu-torik-vidvidali-vcetvero-mense-inozemciv-niz-2019go-derzturizm.html>

НОТАТКИ

